

**ARCHEOLOGISCH BUREAUONDERZOEK
HOF VAN HOLLAND, WOENDERSKAMP
EN BROODKORF
IN NIJMEGEN-LENT**

Peter van den Broeke

© 2015 Gemeente Nijmegen, Bureau Leefomgevingskwaliteit, Archeologie

Archeologisch bureauonderzoek. Hof van Holland, Woenderskamp en Broodkorf in Nijmegen-Lent

P.W. van den Broeke

Vormgeving: R.M.H.C. Mols
Tekstredactie: A.A.W.J. Daniël

In opdracht van: gemeente Nijmegen

Autorisatie: A.A.W.J. Daniël

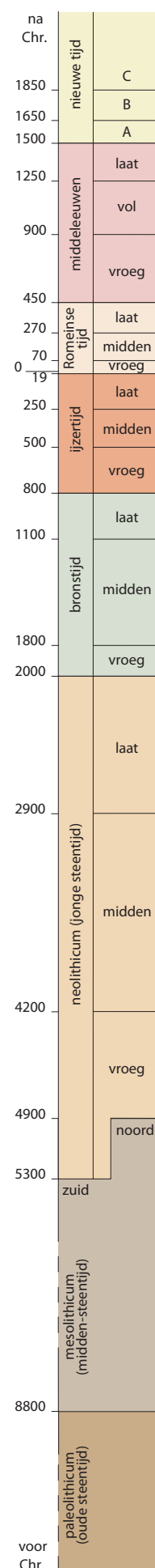
ISSN 2212-5337

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 jº, het besluit van 29 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen).

Voor het overnemen van gedeelte(n) van deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De Gemeente Nijmegen aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without the written permission from the publisher.

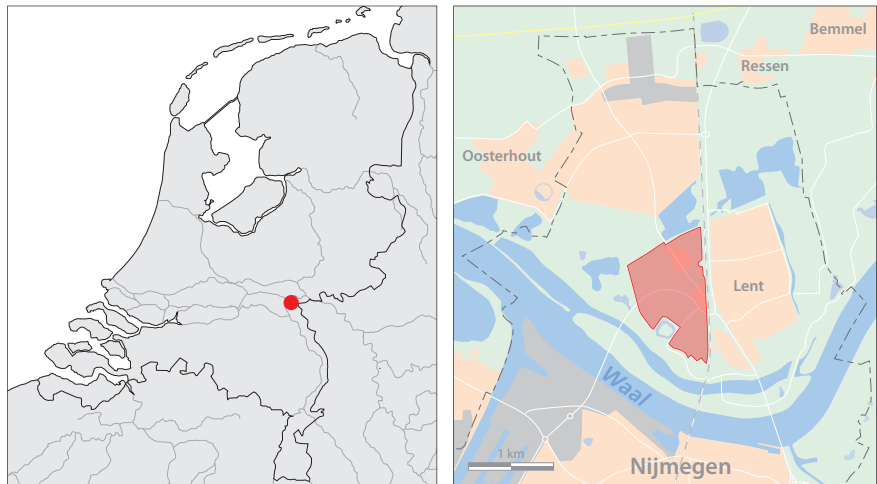

ARCHEOLOGISCH BUREAUONDERZOEK HOF VAN HOLLAND, WOENDERSKAMP EN BROODKORF IN NIJMEGEN-LENT

1 INLEIDING

1.1 Aanleiding en doelstelling

De gemeente Nijmegen ontwikkelt sinds de jaren '90 stadsdeel Nijmegen-Noord, rond de al bestaande woonplaats Lent, die inmiddels tevens een wijk binnen de gemeente Nijmegen vormt (fig. 1). In het westelijke deel van de wijk/woonplaats Lent worden in het kader van de Waalsprong drie nieuwe buurten ingericht. Rond het uit 1863 daterende rijksmonument Fort Beneden-Lent verrijst Hof van Holland, en aansluitend in noordelijke richting respectievelijk Woenderskamp en Broodkorf (fig. 2).¹ Op deze kaart zijn twee verschillende soorten grenzen aangebracht: ten eerste die van de buurten in hun maximale omvang, ten tweede die van het gebied waar ontwikkelingen zullen plaatsvinden en dat dus het voor archeologisch onderzoek relevante kader vormt. Dit laatstgenoemde gebied wordt aangeduid als het plangebied.² Daarop heeft het uitgevoerde bureauonderzoek betrekking.

Figuur 1. Locatie van het plangebied binnen Nederland en Nijmegen-Noord.

RM

¹ Zie voor de cultuurhistorische beschrijving van het plangebied De Jong 2014.

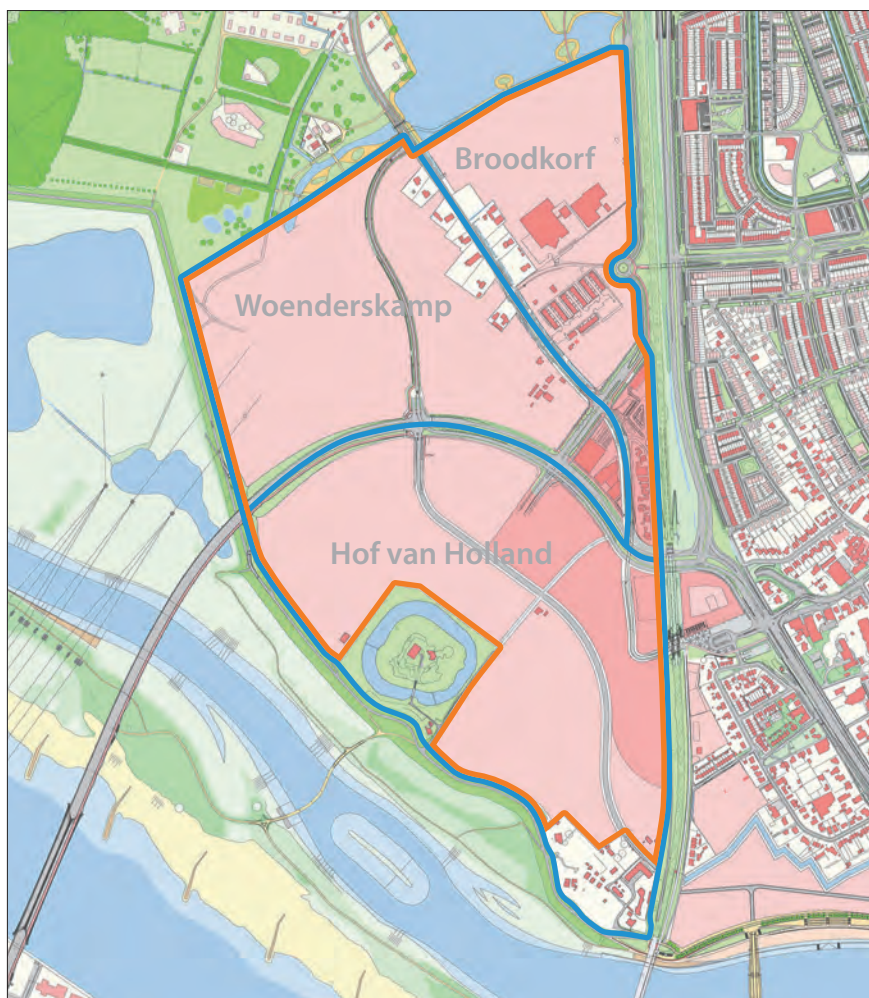
² De op de kaart aangegeven witte bebouwde percelen langs de Griftdijk-Noord vallen eveneens buiten de ontwikkelingen.

³ Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie, versie 3.3, protocol 4002.

⁴ Per 1-4-2015 voortgezet als onderdeel Archeologie van Bureau Leefomgevingskwaliteit gemeente Nijmegen (BLAN).

Het doel van een bureauonderzoek is het verwerven van informatie met behulp van bestaande bronnen over bekende of verwachte archeologische waarden binnen een omschreven gebied, om daarmee te komen tot een gespecificeerde archeologische verwachting. Op basis van het rapport moet een beslissing genomen kunnen worden over (eventueel) vervolgonderzoek.³

Voor dit doel wordt eerst de landschappelijke ontwikkeling geschetst, die tevens informatie geeft over de lengte van de periode waaruit archeologische resten te verwachten zijn (hoofdstuk 2). In hoofdstuk 3 wordt een samenvatting gegeven van de huidige kennis van de micro-regio waarbinnen het plangebied ligt. Deze kennis is sinds de jaren '90 van de vorige eeuw sterk toegenomen, vooral door het uitgebreide archeologische onderzoek dat door of in opdracht van Bureau Archeologie en Monumenten⁴ van de gemeente Nijmegen is uitgevoerd.

Figuur 2. Begrenzing van plangebied (oranje kader) en nieuwe buurten (blauwe kaders).
GN/RM

In hoeverre de bodem zich nog als bodemarchief laat 'lezen' hangt vooral af van de mate van versterking in de laatste eeuwen.⁵ In hoofdstuk 4 worden de belangrijkste versterkende factoren behandeld, zoals ze uit kaartmateriaal, luchtfoto's en veldonderzoek bekend zijn geworden.⁶ In hoofdstuk 5 worden de reeds bekende – en veelal via het Facetbestemmingsplan Archeologie beschermde – archeologische waarden vermeld, waarna in hoofdstuk 6 aanvullende verwachtingen worden gespecificeerd. De tekst wordt afgesloten met adviezen en aandachtspunten ten aanzien van het onderzoek binnen het plangebied (hoofdstuk 7).

1.2 Administratieve gegevens

Provincie:	Gelderland
Gemeente:	Nijmegen
Plaats:	Lent
Toponiem:	Hof van Holland/Broodkorf/Woenderskamp
Kaartblad:	40C
Centrumcoördinaten:	187.030/430.945
Projectverantwoordelijke:	P.W. van den Broeke
Bevoegd gezag:	gemeente Nijmegen, contactpersoon P. Franzen
Opdrachtgever:	gemeente Nijmegen, E. van Petersen
Soort onderzoek:	bureauonderzoek
Onderzoeksmeldingsnr. Archis:	2683071100
Projectcode:	Hbw1
Uitvoering bureauonderzoek:	juni-juli 2015
Beheer en plaats documentatie:	Bureau Leefomgevingskwaliteit/Archeologie, gemeente Nijmegen (BLAN)

⁵ Oudere versterkingen worden door-
gaans als archeologisch relevant
beschouwd.

⁶ M. Degen en H. Hommes dank ik
voor hun inbreng van kaarten, lucht-
foto's en ander documentatiemateriaal.

2 LANDSCHAPPELIJKE ASPECTEN

Het plangebied ligt in het bovenstroomse deel van de Rijndelta.⁷ Net als in de overige delen van de Betuwe bestaan de bovenste meters van de bodem hier voornamelijk uit sedimenten die zijn afgezet na de laatste ijstijd (Weichselien), in het Holoceen.⁸ Ook al was het afvoerregime in de periode ruim na de ijstijd rustiger, de rivieren schuurden daarbij wel veel van de oudere, gemiddeld grovere afzettingen van de vlechtende rivieren uit het Laat-Weichselien en Vroeg-Holoceen (Formatie van Kreftenheye) weer uit. In de loop van het Holoceen raakte het gebied weer afgedekt met jongere sedimenten van zand, silt en klei van de meanderende riviersystemen. Dit holocene pakket met fluviatiele afzettingen wordt gerekend tot de Formatie van Echteld (voorheen Betuwe Formatie). De stroomgordels die dit systeem van meanderende rivieren in de Betuwse riviervlakte kenmerken, hebben in de regio waarin het onderzoeksgebied is gesitueerd – globaal het gebied tussen de Waal en Elst – een hoge dynamiek gekend met een lange tijdsdiepte. Het geheel van meandergordels dat hieruit ontstaan is, wordt tot de Ressenense stroomgordel gerekend, die als de meest complexe stroomgordel van het Midden-Nederlandse rivierengebied kan worden beschouwd. De oudste fase hiervan is op de paleogeografische kaart van de Rijn-Maasdelta provisorisch rond 3550 voor Chr. gedateerd.⁹ In een veel gedetailleerdere paleogeografische studie van Nijmegen-Noord wordt er echter van uitgegaan dat gedurende het hele Holoceen stroomgordels in het gebied actief waren.¹⁰

Opvallend is dat uit alle perioden van het Holoceen verspreid over Nijmegen-Noord onverspoelde resten van meandergordels terug te vinden zijn. Plaatselijk zijn daarnaast verspoelde en onverspoelde afzettingen van oudere, laat-pleistocene rivierstromen bewaard gebleven in de vorm van grindrijke terrasruggen en meer fijnzandige zones met een afdekkende laag Wijchen-leem. Dit alles maakt de geologische kaart van Nijmegen-Noord tot een lappendeken van paleolandschappelijke eenheden, waarvan figuur 3 het meest actuele overzicht vormt.

Het plangebied bevindt zich in een gebied met alleen relatief jonge afzettingen. De noordwestelijke grens van het plangebied valt ongeveer samen met de overgang van een oud landschap naar een jonger landschap. In noordwestelijke richting liggen laat-pleistocene fluviatiele terrasafzettingen behorend tot de Formatie van Kreftenheye. Ze worden tot het laagst gelegen Kreftenheye VI-terras gerekend. Deze zone wordt gekenmerkt door een hoge dichtheid aan prehistorische vindplaatsen, waarvan de oudste datering teruggaat tot het laat-mesolithicum.¹¹ Tevens zijn, met name op de overgang naar de zuidelijke aangrenzende jongere stroomgordelafzettingen, veel prehistorische vindplaatsen uit het neolithicum en de bronstijd vastgesteld.¹²

Ten zuidoosten van deze overgang is het oude landschap in veel later tijd door rivieractiviteit opgeruimd. Heel het dorp Lent ligt op deze jongere afzettingen. Voor het merendeel gaat het om een gebied met midden-holocene kronkelwaardafzettingen en tussenliggende restgeulen van de Ressenfase 2 (geel in fig. 3). Het zuidelijke en oostelijke deel van het plangebied ligt op deze oudere kronkelwaard. Het zand reikt plaatselijk tot boven 9,0 m +NAP (fig. 4).

Het beddingzand is afgedekt door een ca. 1–1,5 meter dik pakket met zandige en kleiige oeverafzettingen. De kleiige oeverafzettingen representeren rustige fasen in de sedimentatie, de meer zandige afzettingen representeren actievere fasen. De verschillende restgeulvullingen kennen veelal een kleiige basis met hoger in het profiel meer zandige oeverafzettingen.

De Romeinse tijd en middeleeuwen zijn in Lent goed vertegenwoordigd, net als prehistorische vindplaatsen. De oudste daarvan gaan in deze zone met kronkelwaardafzettingen van Ressenfase 2 echter niet verder terug dan de midden-bronstijd (1800–1100 voor Chr.).

Tussen het oude landschap in het noordwesten en de hierboven beschreven afzettingen van Ressenfase 2 ligt een circa 500 tot 750 m brede baan met relatief jonge stroomgordelafzettingen (donkergroen in figuur 3). Deze zijn in het paleogeografische model van de Waalsprong tot de jongste fase van het Ressencomplex gerekend (Ressenfase 3). De baan heeft een noordoost–zuidwest oriëntatie en wordt gekenmerkt door een patroon van parallel lopende, relatief ondiepe restgeulen met tussenliggende zones met hogere zandvoorkomens. Onder andere op basis van het ontbreken van

7 Deze paragraaf is grotendeels ontleend aan Heunks 2014. De recentelijk herziene definitie van de stroomgordels (Cohen e.a. 2012), met deels nog provisorische naamgeving, is hier nog niet gevolgd.

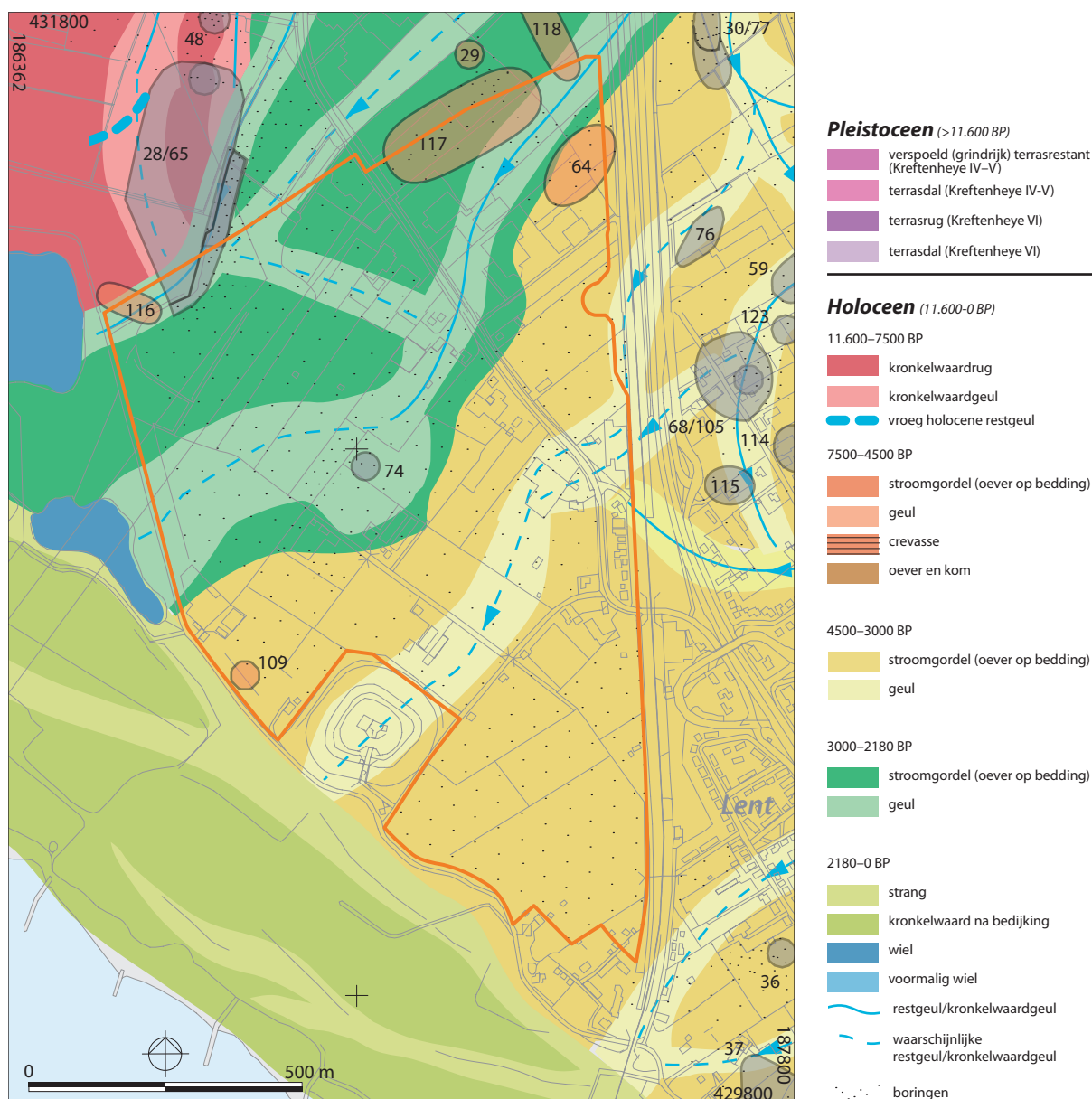
8 Weichselien: 115.000–11.700 jaar geleden; Holoceen: 11.700 jaar geleden – heden.

9 Berendsen/Stouthamer 2001, 230–231 en 256.

10 Lodiers 2008.

11 Haarhus 1996 (vindplaats 4–7, niveau 1: 6480 ± 50 BP, oftewel ca. 5500 voor Chr.), Van den Broeke 2002b (5300 tot 4800 voor Chr.).

12 O.a. Haarhus 1996; Van den Broeke 2013.

Figuur 3. Paleogeografische opbouw van het plangebied en de omgeving daarvan (naar Lodiers 2008), met genummerde archeologische vindplaatsen. Jaartallen gekalibreerd (calBP = jaren voor 1950). Topografische situatie ca. 1995. Bewerking: RM

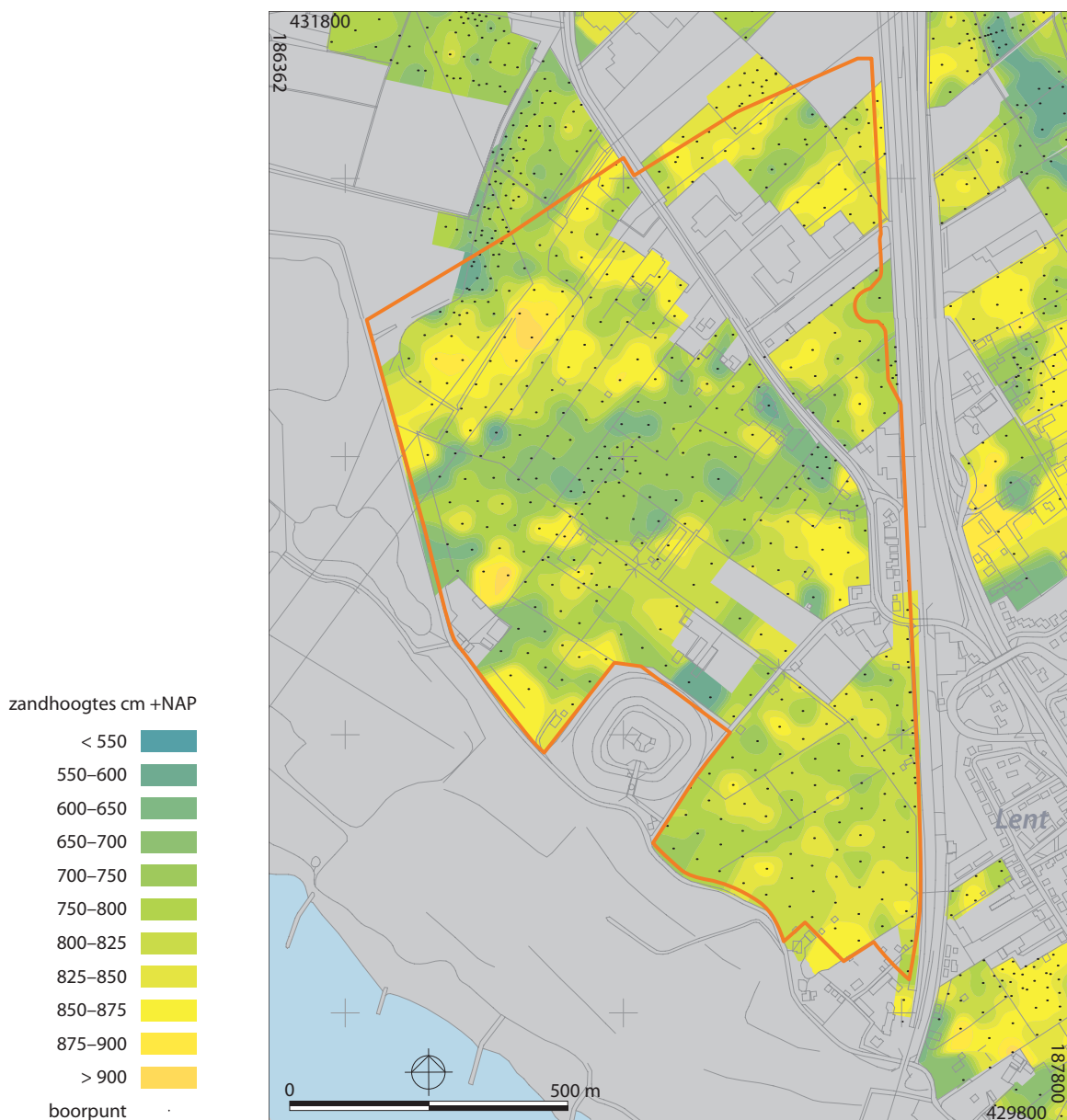
prehistorische vindplaatsen op deze afzettingen is aan deze zone een voorlopige eind-datering toegekend van 2180 BP, oftewel ca. 200 voor Chr.¹³ Dat is het moment dat iets zuidelijker de Waalstroomgordel op gang komt en de genoemde gordel buiten werking raakt. In het Waalsprongmodel heeft deze jongste Ressenfase zich vanaf circa 1000 voor Chr. ontwikkeld als crevasse-complex vanuit een zuid-noord georiënteerde Rijnstroom juist ten oosten van Lent. Daarbij werden oudere, midden-/laat-holocene stroomgordelafzettingen verspoeld. Vanaf circa 1000 voor Chr. tot aan de vorming van de Waal in de 2^e eeuw voor Chr. vormde de zone een overloopgebied waarlangs een gedeelte van het water van de zuidelijke Rijnloop¹⁴ werd afgevoerd. Het patroon van meerdere brede, min of meer parallel lopende geulen en tussenliggende zandeilanden dat daarbij is ontstaan, is opvallend. Dit lijkt te wijzen op een dynamisch landschap waarbij meerdere geulen gelijktijdig actief waren, anders dan een zich geleidelijk uitbouwende meanderbocht. Recente archeologische waarnemingen lijken echter te wijzen op een vroegere en in ruimte meer gefaseerde einddatering van de jongste Ressenfase dan weergegeven op de paleogeografische kaart.¹⁵ Mogelijk was deze zone al vanaf de late bronstijd (1100–800 voor Chr.) buiten werking en (ten dele) beschikbaar voor bewoning en andere activiteiten.¹⁶ Het ontbreken van nederzettingssporen uit de late bronstijd en ijzertijd in deze zone blijft echter opmerkelijk.

¹³ Dateringen van restgeulvullingen of een ander type dateringen binnen deze jongste Ressenfase ontbreken.

¹⁴ De tegenhanger van de noordelijke Rijnloop ter hoogte van de huidige Nederrijn.

¹⁵ Zie met name Heunks 2014.

¹⁶ Vgl. Van den Broeke 2013, 87.

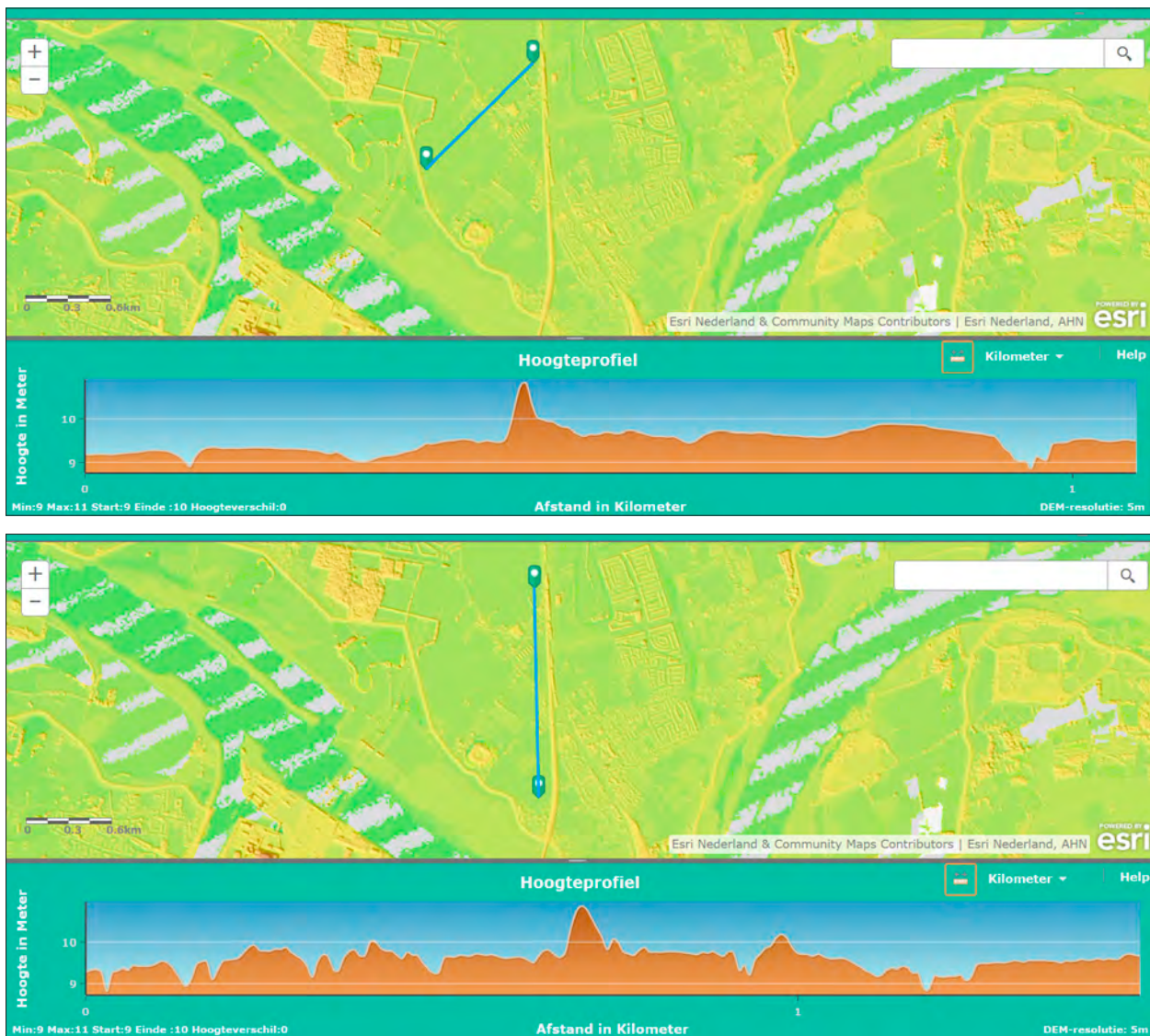

Figuur 4. Uitsnede zanddieptekaart Waalsprong op basis van boringen RAAP. Topografische situatie ca. 1995. RAAP/RM

De donkergroene zone in figuur 3 lijkt dus veeleer een eindfase te vormen van de zuid-oostelijk aangrenzende omvangrijke zone met midden-holocene kronkelwaarden dan dat het een jonger gebied betreft waar deze kronkelwaarden zijn geërodeerd. Waarschijnlijk vormt de oorspronkelijke Ressenfase 3 een afsluitende subfase van Ressenfase 2, actief tot ca. 1500 voor Chr. Dat betekent dat de jongste kronkelwaardafzettingen binnen Nijmegen-Noord al dateren van 1000 voor Chr. De gordel heeft zich ingesneden in noordelijk aangrenzende, veel oudere afzettingen, waarbij een zeer geringe mate van terrasvorming is opgetreden. Dit verklaart de net iets lagere ligging van deze zone (tot 50 cm). Deze lagere ligging kan, samen met de relatief hoge dichtheid aan geulen, de lage dichtheid aan bewoningssporen verklaren.

Rond 200 voor Chr. wordt de Waal gevormd. De restgeulen slibben geleidelijk dicht als langgerekte kom- en oeverzones van de Waal. Buiten de geulen worden alleen direct langs de Waal oeverpakketten van enige betekenis afgezet. Op grotere afstand bedraagt de dikte van het oeverpakket van de Waal hooguit enkele decimeters, in de laagten oplopend tot meer dan 50 cm.

In zones direct grenzend aan de Waalbandijk wordt de top van het bodemprofiel op verschillende plaatsen gekenmerkt door grindrijke, zandige afzettingen. Het gaat hier om overslaggronden, ontstaan als gevolg van dijkdoorbraakkolken. Omvangrijke 19^e-eeuwse kolken liggen noordwestelijk van Lent, met grote overslaggronden

Figuur 5. Hoogteprofielen van het plangebied richting NO-ZW en N-Z (AHN2; situatie ca. 2012).

landinwaarts. De vele kolken rond Lent hangen enerzijds samen met stuwing als gevolg van de nauwe doorgang tussen Lent en Nijmegen en anderzijds met de zandige, kwelgevoelige ondergrond.

Recente waarnemingen die gedaan zijn bij de graafwerkzaamheden in het kader van het project Ruimte voor de Waal zullen het bovengeschetste beeld juist binnen het plangebied aanzienlijk doen veranderen.¹⁷ Het belangrijkste element is dat al in het begin van het eerste millennium voor Chr. een honderden meters brede geul van ZO naar NW en W door het plangebied liep. Rond het begin van de jaartelling moet hij ongeveer parallel aan de Waal hebben gelopen en een tussengelegen eiland hebben geflankeerd. De geul verlandde weliswaar langzamerhand, maar heeft nog tot in de middeleeuwen een markant element in het landschap gevormd, met uiteraard consequenties voor de bewoonbaarheid in de aangegeven periode.

Het maaiveld bezit heden ten dage binnen het plangebied nauwelijks hoogteverschillen. De NAP-waarden liggen voornamelijk tussen 9,20 en 9,80 m +NAP (fig. 5).

¹⁷ Mond. med. E. Heunks en Heunks/Van Hemmen in voorb.

3 ARCHEOLOGISCH-HISTORISCH KADER VAN NIJMEGEN-NOORD

Het Betuwse gebied aan de noordzijde van de Waal dat in de jaren '90 aan de gemeente Nijmegen is toegevoegd, kent een andere voorgeschiedenis dan het grondgebied ten zuiden van de rivier. Daar bestaat al sinds het begin van de jaartelling een stedelijke kern, die zijn bestaan in oorsprong dankt aan de hoge ligging op de stuwwal en aangrenzende spoelzandwaaier. In het vlakke gebied tussen Nijmegen en Arnhem was de Rijn de belangrijkste vormgever van het landschap. In het Nijmeegse deel ervan kon in de jaren '90 alleen het dorp Lent als een – langdurig bestaande – woonkern onderscheiden worden. Rond dit oorspronkelijke dorp wordt de Waalsprong gerealiseerd, het inrichtingsproject dat van Nijmegen-Noord een stadsdeel zal maken, waarvan de bewoningsgeschiedenis inmiddels door uitvoerig bodemonderzoek aan het licht komt.¹⁸

Mesolithicum

Sporen uit de vroege en midden-steentijd zijn in de hele Nijmeegse regio nog bijzonder schaars. Het stuifduinengebied van Wijchen en Overasselt lijkt in dit opzicht meer aantrekkingskracht gehad te hebben dan het Nijmeegse stuwwallenlandschap. De enige Nijmeegse locatie waar vermoedelijke mesolithische jachtkampjes aanwijsbaar zijn, is in het noordelijke deel van de Waalsprong (Zuiderveld). De desbetreffende terreinen hebben dan ook de status 'Rijksmonument' gekregen. Op deze locaties bevinden zich nog relatief oude afzettingen die in andere delen van Nijmegen-Noord grotendeels door de rivieren zijn opgeruimd. Het gaat om pleistocene terrasresten en aansluitende vroeg-holocene rivierafzettingen.

Neolithicum

Net als de mesolithische overblijfselen zijn, als gevolg van rivieractiviteit, sporen van neolithische bewoning in Nijmegen-Noord alleen nog in het noordelijke deel te verwachten, en ook daadwerkelijk aangetroffen. Een vindplaats in het plangebied Grote Boel, met resten van de midden-neolithische Hazendonkgroep, biedt zicht op de eerste boeren die uit de oostelijke Betuwe bekend zijn (ca. 3700–3400 voor Chr.). Runderen en varkens domineerden in de kleine veestapel. Het is goed mogelijk dat het hier gaat om verre nazaten van de jager-verzamelaars uit de midden-steentijd, want ze combineerden de risicovolle akkerbouw en veeteelt in het waterrijke gebied nog wisselend met de traditionele jacht en visvangst. Van de levenswijze, behuizingen en graven van de agrarische gemeenschappen uit de steentijd (tot 2000 voor Chr.) is in de oostelijke Betuwe verder nog nauwelijks iets bekend.

Bronstijd en ijzertijd

Uit de metaaltijden zijn in het gebied van Nijmegen-Noord vooral sporen uit de late bronstijd en de vroege ijzertijd goed vertegenwoordigd, terwijl tot voor kort werd verondersteld dat de hele Betuwe toen door vernatting min of meer onbewoonbaar was geworden. Uit de voorafgaande periode, de vroege en midden-bronstijd, stammen weliswaar vondsten en grondsporen, maar duidelijke nederzettingsterreinen zijn vooralsnog niet teruggevonden. Uit de midden-bronstijd stamt wel een vindplaats van een andere aard. Onder een vondstpakket van verbrande leem, houtskool en gebroken stenen kwamen daar enkele structuren (plattegronden van hutten of omheiningen) te voorschijn. De conclusie is dat deze vindplaats langs de Griftdijk een kleine cultusplaats vormde, waarbij ook enkele offergaven in de restgeul zijn gedeponneerd (bronzen dolklemmet, maalsteen). Dit alleen al maakt dit terrein tot een zeer waardevolle locatie, aangezien activiteitenplaatsen van deze aard in Noordwest-Europa uiterst zeldzaam zijn, zeker in de bronstijd. In de Waalsprong zijn meervoudige deposities ook op andere plaatsen vastgesteld, namelijk bij de Verburgtskolk en op een terrein bij Smitjesland te Lent.

Uit de late bronstijd en ijzertijd kennen we in het gebied zowel nederzettingsterreinen als grafvelden. In de plangebieden Laauwik en De Grift Zuid zijn enkele

¹⁸ De archeologische informatie in de navolgende tekst is grotendeels gebaseerd op de Archeologische Beleidskaart van de gemeente Nijmegen (bijbehorende Beschrijving van de terreinen), de rapporten uit de reeks Archeologische Berichten Nijmegen en interne gemeentelijke documentatie. De meeste overige gegevens zijn te vinden in Bosman e.a. 2004; Mentink/Van Os 1985; Willems 1986; Willems e.a. 2005, alsmede in de publicaties van de Lentse Historische Kring.

boerderij-erven met bijgebouwen onderzocht die van omstreeks de 9^e–8^e eeuw voor Chr. dateren. Uit deze overgangperiode van de bronstijd naar de ijzertijd zijn relatief veel bewoningssporen bekend.

De tientallen skeletgraven uit de vroege en midden-ijzertijd, verdeeld over verschillende grafvelden, nemen regionaal gezien een opvallende plaats in, aangezien crematie toen in heel Noordwest-Europa de norm was. Bestaan de grafvelden uit de Waalsprong uit de late bronstijd nog vrijwel geheel uit crematiegraven, in de vroege en midden-ijzertijd komen de crematiegraven vrijwel steeds voor in combinatie met inhumatiegraven.

Romeinse tijd

In het vrij uitgebreid onderzochte gebied van de Waalsprong, onder de rook van de Romeinse stad – eerst Oppidum Batavorum, vervolgens Ulpia Noviomagus – en de Romeinse legerplaatsen, zien we voornamelijk traditioneel ogende agrarische nederzettingen, met houten boerderijen. De (Bataafse) bewoners kozen de hoogste punten in het landschap uit om de boerderijen te plaatsen, ook al ging het gewoonlijk om een verhoging van minder dan een meter. De oeverwallen die elders in de Betuwe voor natuurlijke verhogingen zorgden, zien we in het gebied van de Waalsprong nauwelijks. Hier vormen vooral brede zandige, met klei afgedekte stroomgordels uit oudere perioden de ondergrond van de boerderijen. De sloten en greppels uit de Romeinse tijd die bij opgravingen steeds weer vastgesteld worden, geven aan dat het landschap aan de noordzijde van de Waal toen grootscheeps verkaveld en kunstmatig ontwaterd was. Meer dan gehuchten zijn de inheems-Romeinse woonplaatsen nooit geworden. Om te beginnen zijn solitaire boerderijen aanwijsbaar, zoals op Lent-Smitjesland. Aan het andere eind van het spectrum zien we een langgerekte, omgreppelde nederzetting van 4,5 ha bij de Van Boetzelaerstraat te Oosterhout. Of tussen deze nederzettingen hiërarchische verhoudingen bestonden, is nog een open vraag. Eerder nog mag een (afhankelijkheids)relatie met een nog slecht bekende nederzetting met veronderstelde steenbouw in de kern van Lent vermoed worden. Hier zijn sporen opgegraven die duiden op een nederzetting van een ander kaliber, mogelijk een *villa* of een *vicus*.

De materiële overblijfselen in de landelijke nederzettingen tonen een toenemende mate van romanisering. Romeinse haarspelden, armbanden, zegelringen, zalfspatels, pincetten, spiegels en parfumflesjes zijn geen ongebruikelijke vondsten. Behalve de nabijheid van Romeins-Nijmegen, aan de zuidzijde van de Waal, speelt hier ongetwijfeld ook een rol dat veel Bataafse mannen in de hulptroepen van het Romeinse leger dienden. Wanneer deze zich als veteraan weer bij hun familie voegden, hadden ze zich al veel van de Romeinse cultuur eigen gemaakt. De Romeinse invloeden worden ook weerspiegeld in de bijgiften van de reeds opgegraven (crematie)grafvelden die in de nabijheid van de nederzettingen lagen. In de 3^e eeuw na Chr. vertoont de bewoning van het platteland een sterke teruggang, net als elders in het door de Romeinen bezette deel van Nederland. Alleen in Lent is een min of meer continue bewoning aanwijsbaar, tot aan heden toe. Daar zijn vondsten uit de 4^e eeuw bepaald geen uitzondering.

Middeleeuwen en nieuwe tijd

Het eerste deel van de vroege middeleeuwen is in Nijmegen-Noord archeologisch vooralsnog alleen in Lent-dorp goed traceerbaar. Een grafveld met vele tientallen – soms rijk begiftigde – inhumatie- en crematiegraven uit de 5^e–6^e eeuw in Laauwik maakt duidelijk dat we hier ook in deze periode met een belangrijke nederzetting te maken hebben. De archeologische bronnen gunnen ons vervolgens een blik op enkele elitefamilies die tussen ca. 630 en 750 in Lent begraven werden in twee bijeengelegen grafveldjes ter plekke van de Azaleastraat. Losse vondsten van aardewerk en metaal duiden erop dat de nederzetting uit deze periode niet ver van het grafveld gedacht kan worden. De vindplaats Griftdijk-’t Klumke heeft duidelijke sporen opgeleverd van een andere nederzetting uit de periode rond 700.

Het grondbezit was in de vroege middeleeuwen vooral in domeinen georganiseerd. Een hof (*curtis*) vormde het exploitatiecentrum, waaraan verscheidene boerderijen en onvrije personen verbonden waren. Veel grond was dankzij vorstelijke schenkingen in handen van kloosters en abdijen. In Nijmegen-Noord had met name de in de 7^e

eeuw gestichte abdij van Sint Vaast (Atrecht/Arras) rijke bezittingen. De ontginningen en exploitatie zullen hand in hand gegaan zijn met de kerstening van het gebied. Ressen (oorspronkelijk Rexna = koningshof) vormde de hoofdhof van de abdij in de Over-Betuwe.

Het agrarische karakter dat Nijmegen-Noord en omgeving in de vroege middeleeuwen heeft gekenmerkt, domineerde ook in de daaropvolgende eeuwen, tot in recente tijd. Aan de zuidzijde van de Waal waren talrijke afnemers van de akker-, tuinbouw- en veeteeltproducten. (oud-)Doornik, Lent, (oud-)Oosterhout en Ressen vormden de bewoningskernen binnen de onderscheiden parochies. Daarbuiten lagen nog individuele hoeven, soms van forse omvang, zoals de bouwhoven Laauwik en Visveld in Lent, die waarschijnlijk een vol-middeleeuwse oorsprong hebben. Van wat later datum is De Boel. Van beide laatstgenoemde hoven zijn delen opgegraven. Een erf met enkele gebouwen uit de Ottoonse periode in Laauwik vormt het eerste vol-middeleeuwse boerenbedrijf dat door archeologisch onderzoek in beeld is gebracht.

Meer dan enkele honderden bewoners telde een parochie ook aan het eind van de middeleeuwen niet. Lent en Oosterhout gingen daarbij aan kop. Terwijl de voortschrijdende ontginning en ontwatering voor toenemende agrarische bedrijvigheid zorgden, werd aan de rivierzijde gewerkt aan de veiligstelling daarvan – en van het leven van de bewoners zelf. De beteugeling van de rivier door dijkbouw moet ruim voor het midden van de 14e eeuw voltooid zijn.

In de voortdurende zorg voor de bescherming tegen het water was ook een rol weggelegd voor de Ressense Wal, een kade die direct zuidoostelijk naast de voormalige boerderij De Groote Boel op de grens van de oorspronkelijke gemeente Ressen ligt. Deze kade moest de Ressense gronden enige bescherming bieden tegen water dat bij dijkdoorbraken vanuit de Waal noordwaarts stroomde. In het westelijke verlengde daarvan werd ten westen van de Griftdijk door de Oosterhouters de Oosterhoutse wal aangelegd. Zuidelijk hiervan kan de Zaligestraat eenzelfde functie hebben gehad.

Het agrarische karakter van de streek is na de middeleeuwen alleen aan de zuidzijde nog aanzienlijk veranderd. Op de kaart die Jacob van Deventer in 1557 van Nijmegen tekende, is ook nog plaats ingeruimd voor Lent, zoals we het ons globaal ook aan het eind van de Middeleeuwen (1500) mogen voorstellen: ter plekke van het huidige Veurlent lag ook toen al een lintdorp langs de dijk, dat vooral een functie in ambacht en handelsverkeer gehad zal hebben; los daarvan lag het kerkdorp. Deze kernen waren met elkaar verbonden door een weg. In de halve eeuw die daarop volgde, veranderde zowel het kaartbeeld als het karakter van Lent nog sterk. Hoewel het militaire aspect eerder al vertegenwoordigd moet zijn geweest in het kasteel van de Heren van Lent, werd de militaire rol vergroot door de aanleg van de voor Nijmegen bedreigende vesting Knodsenburg. Daarmee werd de bevolking van Lent uiteraard ook enkele eeuwen ongewild tot doelwit gemaakt.

Met het graven van de Grift, die in 1610 voltooid werd, kreeg Lent extra betekenis voor handel en verkeer, aangezien de vaarweg de eerste goede verbinding tussen Nijmegen en Arnhem vormde.

Nieuwste tijd

In september 1944 werd in en rond Nijmegen hevig gevochten toen in het kader van Operatie Market Garden de Waalbrug werd veroverd. Maandenlang lag de stad vervolgens pal aan het oorlogsfront, wat nog een extra aanslag op de zwaar beschadigde stad tot gevolg had. Ook Nijmegen-Noord heeft nog een half jaar in de frontzone geleden.

4 GEBRUIK EN VERSTORING IN HISTORISCHE TIJD

De kans op de ontdekking van overblijfselen van archeologisch belang¹⁹ is sterk gerelateerd aan de wijze waarop de bodem in de laatste eeuwen is benut. Uit de beschrijving van de landschapsontwikkeling in hoofdstuk 2 valt al op te maken dat ook de oudste resten uit het zuidelijke deel van Nijmegen-Noord (2^e millennium voor Chr.) zich doorgaans in de bovenste 1,5 m van de bodem bevinden. Vaak is dat al ruim binnen een meter, zoals figuur 4 in relatie tot figuur 10 illustreert. Hoewel de bovenste 30 cm van de bodem (bouwvoor) overal in het plangebied is geroerd, is de mate van verstoring op een lager niveau wisselend (fig. 6).

Figuur 6. Afgetopte pot uit de periode 800–500 voor Chr. (vroeg ijzertijd) op een vindplaats aan de Laauwikstraat in Lent. Deze voorraadpot is rechtop in een kuil gezet, volgeraakt met grond en nadien door ploegen afgetopt. Onder de recente donkere bouwvoor is het restant van een oudere bouwvoor zichtbaar, een bekende situatie in het grootste deel van Nijmegen-Noord.

RM

De omvangrijkste verstoring binnen het plangebied is ontstaan bij aanleg van de Grift, de in 1610 gereedgekomen trekvaart met een diepte van 3 m en een breedte van 10 m. Omdat op dezelfde route het wegverkeer voor de in 1936 voltooide Waalbrug voorzien was, is de vaart in de jaren daaraan voorafgaand gedempt. De toen al bestaande bebouwing langs de Grift bepaalde ook de positie van de toen aangelegde – feitelijk verbrede – Griftdijk, die nu de enige werkelijke verhoging in het landschap vormt (fig. 5).

Afgaande op de topografische kaarten van de laatste eeuwen zijn in het plangebied in de noordelijke punt en in het terrein ten zuidwesten van de bebouwing langs de Grift(dijk) nauwelijks verstoringen door bouwwerken te verwachten. De vroegste beschikbare kaart is die van Jacob van Deventer uit 1557 (fig. 7). Deze laat buiten de stad Nijmegen ook nog het zuidelijke deel van het huidige Nijmegen-Noord zien. Hoewel het gebied te smal is getekend,²⁰ mag de weergave van de aanwezige gebouwen en de positie daarvan betrouwbaar geacht worden. De bebouwing bevindt zich voornamelijk langs de Waaldijk en langs de hoofdweg die later vervangen zou worden door de Grift. De Zaligestraat en een nadien niet meer bekende zijweg – die gezien het kaartbeeld zelfs een hoofdroute geweest kan zijn, met de Zaligestraat als aftakking – zijn de enige andere wegen binnen het gedekte deel van het plangebied.

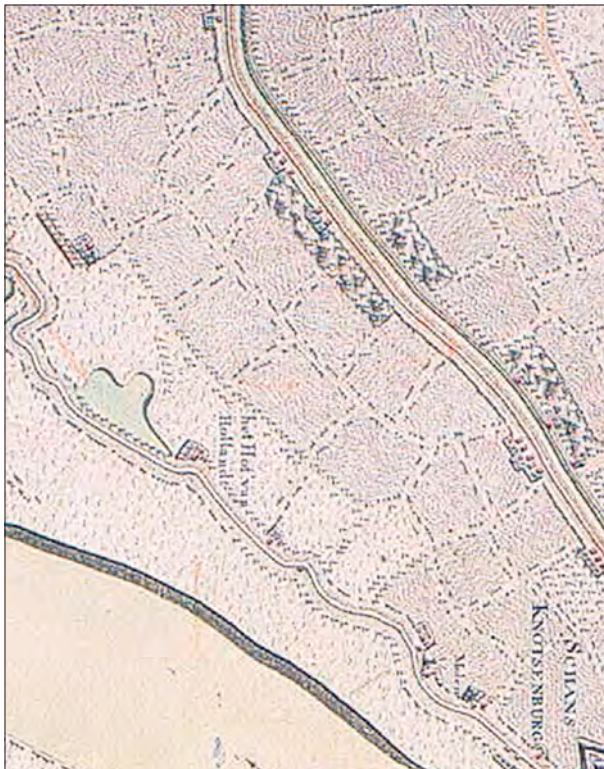
Op de kaart die in 1783 met de Hottinger-Atlas verscheen, komt het gehele plangebied voor (fig. 8). Hoewel deze kaart met name de vorm van de percelen nogal onwaarschijnlijk weergeeft, komen de overige topografische elementen betrouwbaar over. Daaruit is af te leiden dat de bebouwing in die tijd, afgezien van de zone langs de Grift en de Waaldijk, nog steeds minimaal is geweest. De toen nog grillige vorm van de

¹⁹ De definitie daarvan is aan verandering onderhevig. In de Nationale Onderzoeksagenda Archeologie 1.0 wordt de vroegmoderne tijd (ca. 1500–1800) formeel als jongste periode aangehouden. Recentelijk is echter ook in de regio de interesse voor bodemsporen uit de Tweede Wereldoorlog opgeleaid (zie bv. Van Enckevort 2014; Franzen 2014; Ten Hag 2014).

²⁰ Zie voor een benadering van de werkelijke situatie Van den Broeke e.a. 2009, afb. 3.

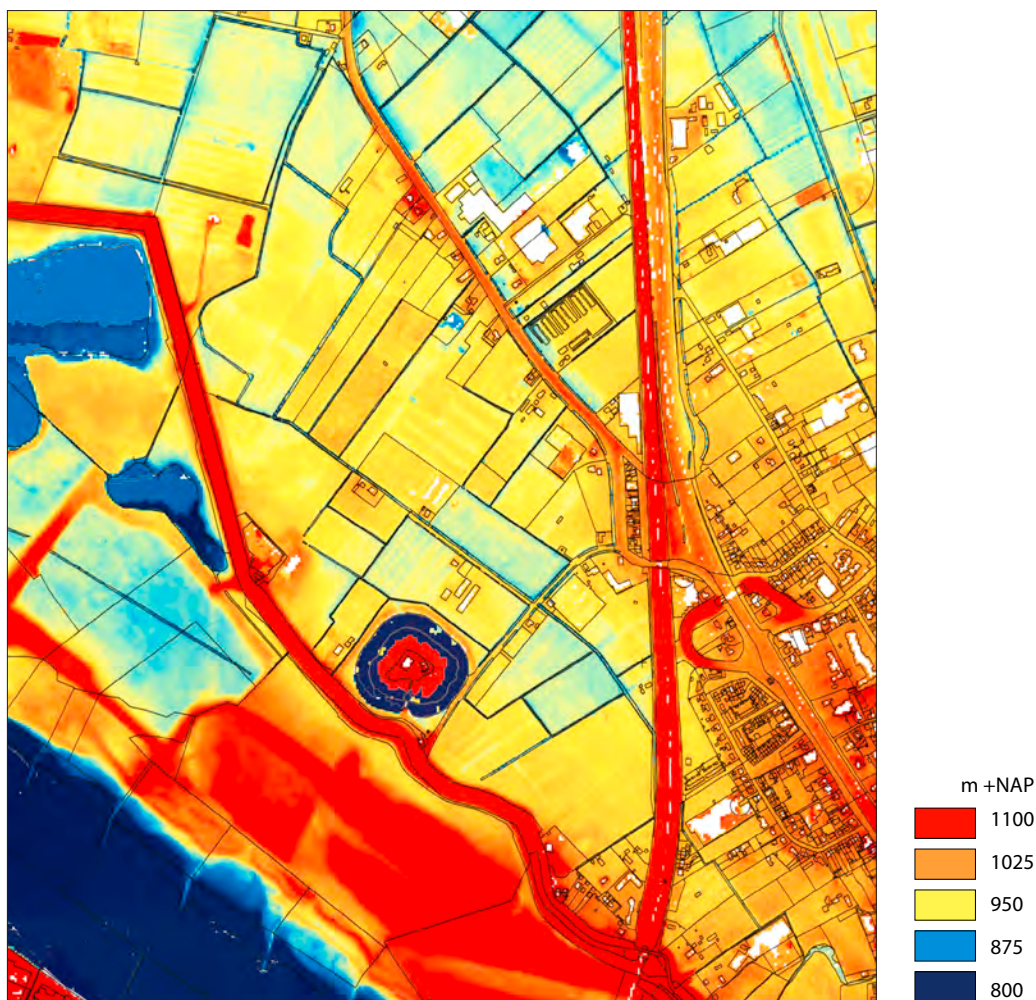
Figuur 7. Uitsnede van een getrouwe kopie van de kaart van Nijmegen uit 1557 door Jacob van Deventer. De bovenzijde van de kaart is ongeveer op het NNO gericht. Bron: Collectie kaarten en plattegronden Regionaal Archief Nijmegen.

Figuur 8. Uitsnede van kaart uit de Hottinger-Atlas (1783).

Figuur 9. Uitsnede van de topografische kaart van Zevenaar en omgeving (Picot/Le Clercq) uit 1844.

Figuur 10. Hoogtekaart (AHNI) van plangebied en omgeving (situatie ca. 2000).

Waaldijk is na een grote dijkdoorbraak in 1809 grotendeels opgeheven doordat na het watergeweld, dat onder meer de grote Waaiensteinkolk vormde, verder noordoostelijk een geknikte inlaagdijk werd opgeworpen. Zo kwam ook de enige binnendijkse kolk, gelegen bij herberg Hof van Holland, daardoor buitendijks te liggen.²¹ Dat toont de in 1844 uitgebrachte kaart van figuur 9. Daarop is ook duidelijk de agrarische inrichting van het plangebied herkenbaar, met in meerderheid akkerland, terwijl weidegronden en zeker boomgaarden in de minderheid zijn.

Het nadien toegenomen aandeel van tuinbouw lijkt tot meer bodemverstoring geleid te hebben dan tot voor kort werd aangenomen. Op de hoogtekaart van omstreeks 2000 (fig. 10) zijn, ter weerszijden van Zaligestraat, blauwe, ogenschijnlijk kunstmatige verdiepingen te zien van minstens enkele decimeters. Direct aansluitend zijn in noordelijke richting, tussen Fort Beneden-Lent en de Griftdijk (Noord), in het geel vage stroken zichtbaar. Deze laten weliswaar nauwelijks reliëf zien, maar dat is het resultaat van nivellering van grotere verschillen die enkele decennia geleden nog bestonden. Op een luchtfoto uit 1989 zijn hier nog duidelijke uitgravingen te zien, zogenoemde containervelden ten bate van de tuinbouw.²² Hieraan moet ook de verstoring van de bodem tot ongeveer 1,0 m diepte geweten worden die werd geconstateerd bij de aanleg van een proefsleuf op vindplaats 74 (fig. 12). Het voorgaande betekent dat op kadastraal perceel NMG00, sectie F, nr. 74, de verstoringsdiepte veelal 80–100 cm kan bedragen. Voor de kadastrale percelen NMG00, sectie F, nrs. 80, 112, 113 en 195 geldt dat verstoringen tot minstens verscheidene decimeters onder het sub-recente maaiveld verwacht kunnen worden. Daarbij moet overigens opgemerkt worden dat enkele van deze percelen in de afgelopen jaren weer extra opgehoogd zijn (fig. 11).

Een geheel andere vorm van verstoring is het bodemkundige verschijnsel 'verblauwing', een verkleuring van de bodem die zich voordoet wanneer de vochtdoorlating door

²¹ Ook na een nieuwe grote dijkdoorbraak in 1820 werd de ligging van het dijktracé niet wezenlijk anders meer. Zie voor de ontwikkeling van de Waalbandijk met name Mulder e.a. 2001.

²² Mondelinge mededeling T. Houterman, Lent.

Figuur 11. Hoogtekaart (AHN2) van plangebied en omgeving met schaduweffect (situatie ca. 2012).

afdekking ontregeld wordt.²³ Dit heeft als gevolg dat een belangrijke archeologische informatiebron, namelijk de grondsporen van vroegere ingraveningen zoals paalkuilen van behuizingen, alsook begravingen en afvalkuilen, aan het oog onttrokken worden. Dit kan het gevolg zijn van het aanbrengen van ondoorlatend materiaal, zoals asfalt en betonplaten, maar ook door grondmassa's met taluds en door overbouwing en overkapping. In Nijmegen-Noord is deze problematiek vrij grootschalig als gevolg van het oppervlak dat door kassen op kleigrond ingenomen is (zie fig. 13). Er bestaat nog geen duidelijkheid in hoeverre dit proces van verblauwing omkeerbaar is na verwijdering van de afdekkende verharding of overkapping. Er mag echter sterk rekening gehouden worden met een nog steeds verblauwde (klei)bodem ter plaatse van vroegere kassen en andere bebouwing dan wel verharding. Binnen het plangebied is dit effect daarom vooral te verwachten ter weerszijden van de Griftdijk Noord en het aansluitende deel van de Zaligestraat. Ten dele zal dit zijn op locaties waar ook ondergrondse verstoring door de fundering van gebouwen heeft plaatsgevonden.

²³ Zie met name Huisman 2012 en Huisman e.a. 2011. De in deze laatstgenoemde publicatie verwoorde inzichten omtrent verblauwing zijn nog steeds actueel (mond. mededeling D.J. Huisman (RCE) 15-7-2014).

Figuur 12. Profielkolom op vindplaats 74 (project CL1). Onder de bouwvoor is een dikke laag vuil geel zand met kleibrokken zichtbaar.

JL

Figuur 13. Verblauwd opgravingsvlak langs de Grifdijk ter plaatse van de voormalige kas van het tuinbouwbedrijf De Eeuwige Lente. Alleen in het achterste gedeelte van de put, gelegen buiten de standplaats van de kas, is nog de oorspronkelijke bruine bodemkleur te zien.

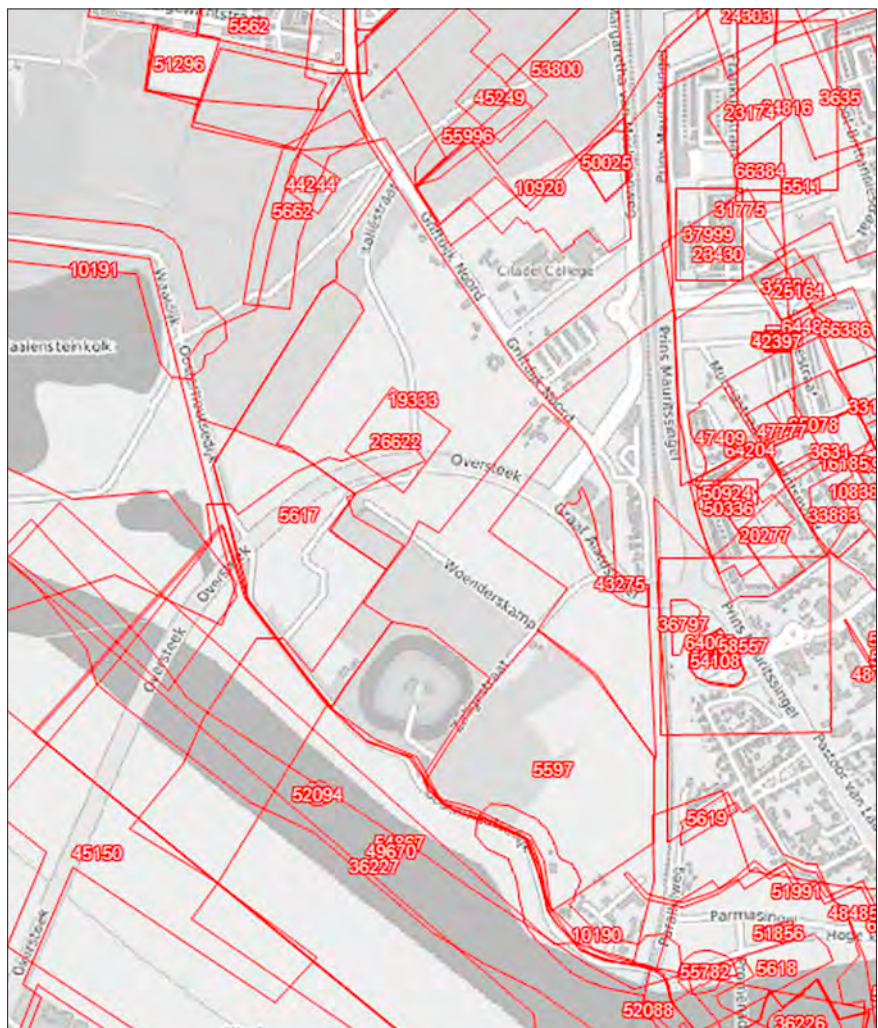
BAMN

5 BEKENDE ARCHEOLOGISCHE WAARDEN IN HET PLANGEBIED

5.1 Inleiding

Door uitgebreid booronderzoek en veldkarteringen van de kant van Archeologisch Adviesbureau RAAP,²⁴ alsook proefsleuvenonderzoek, opgravingen en waarnemingen bij grondverzet en munitieruiming door voornamelijk het (voormalige) Bureau Archeologie (en Monumenten) van de gemeente Nijmegen, is de kennis van de archeologische waarden in Nijmegen-Noord sinds 1995 verveelvoudigd. Voornamelijk door het uitgevoerde boor- en veldkarteringsonderzoek, maar tevens op andere basis, is een groot aantal vindplaatsen onderscheiden. Daarvan toont figuur 3 degene die binnen het plangebied liggen. Sommige hiervan zijn inmiddels geheel onderzocht, andere ten dele, weer andere nauwelijks of in het geheel nog niet.²⁵ Alle onderzoeksmeldingen zoals bekend in de database Archis2 van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed betreffende het plangebied en omgeving zijn weergegeven in figuur 14. Het betreft tot nu toe voornamelijk de genoemde veldkarteringen en booronderzoeken. Omdat de resultaten uit alle geregistreerde onderzoeksmeldingen in dit hoofdstuk aan bod komen,²⁶ wordt aan deze database geen aparte aandacht besteed.

Voor zover ten dele of in het geheel niet onderzocht, zijn de vindplaatsen doorgaans ondergebracht in genummerde terreinen van de gemeentelijke archeologische beleidskaart (ABAK). De terreinen hebben uiteenlopende archeologische waarden. Voor sommige geldt alleen een verwachting, en is de waarde nog niet vastgesteld, bijvoorbeeld omdat

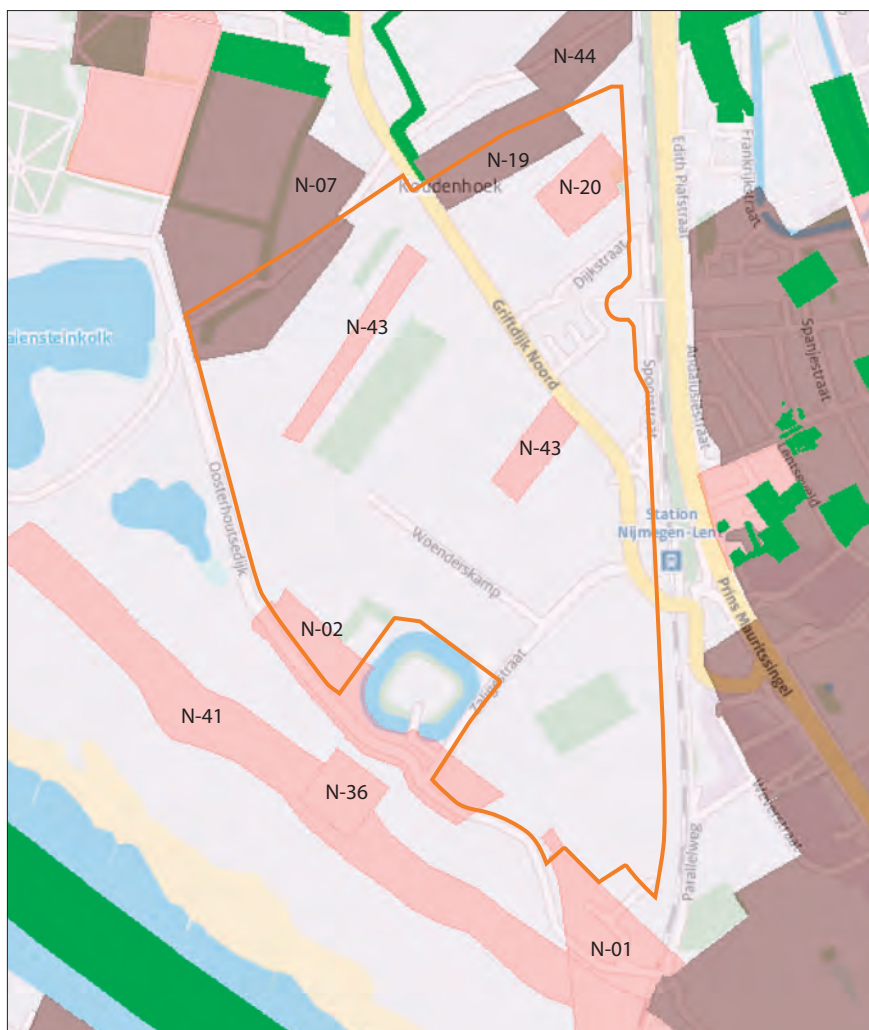

24 Zie voor het plangebied Boemaars/Schuurman 2007; Haarhuis 1995 en 2002; Heunks 2001; Thanos 2002.

25 Zie voor voorlopige overzichten Van den Broeke 2002a en Van den Broeke/Ball 2012.

26 Dat geldt ook voor de in Archis geregistreerde waarnemingen en onderzoeken. Geregistreerde vondstmeldingen zijn er binnen plangebied in het geheel niet.

Figuur 14. Onderzoeksmeldingen zoals geregistreerd in Archis2.

Figuur 15. Uitsnede van de gemeentelijke Archeologische Beleidskaart (ABAK) van het plangebied en omgeving. Topografische situatie ca. 2010. JFG/RM

van een vindplaats niet bekend is of de aangetroffen vondsten daar terechtgekomen zijn als gevolg van activiteiten in de periode waaruit de vondsten stammen, of dat ze later bijvoorbeeld met grond van elders zijn aangevoerd.

In tabel 1 zijn alle onderscheiden vindplaatsen in Hof van Holland/Broodkorf/Woenderskamp opgenomen, ook degene die inmiddels volledig zijn onderzocht dan wel

ABAK-nr.	vindplaats-nr.	projectcode BLAN	Archis OMG-nr.	locatie/vindplaats volledig onderzocht
N-01	–	–	–	–
N-02	109	Od5	–	–
N-07	28/65	[Nlz2]	31247	–
		[Npw1]	44244	
		[Od2–4]	–	
N-07	116	[Nlz9/Od12]	45782 (Nlz9)	–
N-19	[29]	[Nlz3]	45249	+
N-19	117	[Nlz13]	55996	–
N-20	64	Nwp2	50025	–
N-43	–	–	–	–
[N-44]	[118]	[Exp1/2]	53800	–
		[Nlz9]	45782	
–	74	Cl1	26622	+
–	–	Nga1	43275	–
–	–	Std5	45150	–

Tabel 1. Overzicht van de terreinen van de gemeentelijke archeologische beleidskaart (ABAK), individuele vindplaatsen en belangrijkste uitgevoerde projecten in en naast het plangebied. [...] betreft (onderzoek op) terreinen grenzend aan het plangebied.

proefsleuf/opgravingsput ■
 begeleiding □
 waarneming □

Figuur 16. Overzicht van BAMN-veldwerkprojecten met code.

JFG

om andere redenen zijn afgeschreven. Vervolgens wordt een overzicht gegeven van de bekende waarden en verwachtingen. In de eerste plaats zijn daarvoor de terreinbeschrijvingen behorend bij de Archeologische Beleidskaart²⁷ vrijwel integraal overgenomen, soms met aanvullingen naar aanleiding van recente ontwikkelingen. In de tweede plaats wordt de bestaande kennis van het overige deel van het gebied samengevat. De relevante gegevens daaruit zijn verwerkt in de specifieke archeologische verwachtingen die in hoofdstuk 6 uitgesproken worden.

De locaties van de in tabel 1 vermelde onderzoeken en van de overige gemeentelijke onderzoeksprojecten zijn weergegeven in figuur 16.²⁸

5.2 ABAK-terreinen

N-01 Oosterhoutsedijk-zuid

Status: terrein met een archeologisch belang (waarde 2)

Omschrijving

Op dit terrein stond tot ca. 1920 een windkorenmolen die al op de kaart van Van Hooft in de Hottinger-atlas voorkomt (ca. 1780). Het is zeer goed mogelijk dat deze molen dezelfde is als de windmolen die door Jacob van Deventer (1557) ongeveer op deze plaats is afgebeeld, maar zich minder exact laat lokaliseren dan op de jongere kaart. Deze molen wordt op de kaart van Van Deventer geflankeerd door in totaal vier gebouwen (waarschijnlijk boerderijen), die net als de molen tegen de binnenzijde van de dijk staan. Zij bevinden zich eveneens binnen de terreingrenzen.²⁹

²⁷ Vgl. http://www2.nijmegen.nl/wonen/oudste_stad/Archeologie/beleidskaart.

²⁸ Merk op dat de op de kaart ingetekende dienstweg die tevens de grens van het plangebied vormt, niet op de juiste plaats ligt, maar moet samenvallen met het tracé waaraan projectcode Nlz9 is gekoppeld.

²⁹ Literatuur: Bosman e.a. 2004, 51.

Archeologisch belang van het terrein

Op dit terrein zijn ten eerste fundamenteën van een molen te verwachten, mogelijk teruggaand tot de 16e eeuw of eerder. Zowel op de kaart van Van Hooft in de Hottinger-Atlas (1783) als op de kaart van Jacob van Deventer (1557) is de bedoelde molen de enige molen aan de noordzijde van de Waalbocht. Met name met behulp van overblijfselen van de materiële cultuur en constructieve details zou het mogelijk zijn de bouwperiode van deze molen te bepalen en attributen van zijn functioneren te bergen. Daarnaast kunnen fundamenteën van boerderijen of andere gebouwen aan het licht komen, evenals elementen als waterputten en bijgebouwen. Samen met restanten van de materiële inventaris, botmateriaal en botanische resten kan de functie van de gebouwen nader bepaald worden. Aan de hand van de dateringen voor het ensemble van erven en molenplaats valt bovendien een bijdrage te leveren aan de historische ontwikkelingsschets van Veur-Lent. De kans dat hier daadwerkelijk overblijfselen van laat- en post-middeleeuwse gebouwen worden aangetroffen, is relatief groot doordat de vorm van het aangrenzende dijkvak sinds het midden van de 16^e eeuw min of meer ongewijzigd is gebleven en er dus weinig graafwerk of verspoeling heeft plaatsgevonden.

N-02 Oosterhoutsedijk-midden

Status: terrein met een archeologisch belang (waarde 2)

Omschrijving

Tijdens archeologische begeleiding van munitieonderzoek in 2003 is in het noordwestdeel van dit terrein een concentratie aardewerk in de akker vastgesteld met een datering in de late bronstijd. Het is niet duidelijk of de vondsten hier uit de ondergrond afkomstig zijn, of verplaatst zijn vanaf een andere locatie. Boringen die eerder op het terrein zijn verricht door archeologisch adviesbureau RAAP hebben hier geen bijzonderheden opgeleverd.

Aangrenzend, zowel ter plekke van de zuidwesthoek als de zuidoosthoek van het latere Fort Beneden-Lent, staat op de kaart van Jacob van Deventer (1557) tegen de binnenzijde van de dijk een gebouw getekend. In beide gevallen gaat het vermoedelijk om boerderijen. De zuidelijkste van deze twee gebouwen is ingeklemd tussen de dijk en de voorloper van de Zaligestraat. Omdat deze straat in het verlengde ligt van de vroegere Hoge weg op de zuidelijke Waaloever, heeft hij mogelijk een veel hogere ouderdom dan uit de kaart van Van Deventer af te leiden valt. Er bestaat een gerede kans dat de weg hier afgedekt is door de Waaldijk, en dus voor latere verstoringen gespaard is gebleven.³⁰

Archeologisch belang van het terrein

Indien de aangetroffen laat-prehistorische vondsten uit de ondergrond afkomstig zijn, mag een activiteitenplaats van geringe omvang vermoed worden. De periode waaruit het vondstmateriaal dateert (late bronstijd), is in Nijmegen-Noord tot nog toe vooral bekend uit enkele urnenvelden. Toevoeging van gegevens uit andere bronnen zal dan ook voor een welkome aanvulling zorgen. Tevens kunnen fundamenteën van boerderijen of andere gebouwen aan het licht komen, evenals elementen als waterputten en bijgebouwen. Samen met restanten van de materiële inventaris, botmateriaal en botanische resten kan de functie van de gebouwen nader bepaald worden. Aan de hand van de dateringen van de erven valt bovendien een bijdrage te leveren aan de historische ontwikkelingsschets van Veur-Lent.

Door het bepalen van de ouderdom van de voorloper van de Zaligestraat kunnen belangrijke nieuwe inzichten verkregen worden in de infrastructuur in de Nijmeegse regio. Dit geldt met name als deze weg al uit de Romeinse tijd zou stammen, zoals reeds in de vorige eeuw verondersteld is. De inrichting van deze weg (breedte, samenstelling verhardingsmateriaal, begroeiing) zal een indicatie geven welk belang deze route had. Aangezien er voor de Romeinse tijd op 1 km oostwaarts, ter plekke van terrein N-35, een vaste oeververbinding in de vorm van een brug verondersteld wordt, is het niet waarschijnlijk dat in het verlengde van de Zaligestraat eveneens een vaste oeververbinding was.

De kans dat hier daadwerkelijk overblijfselen van laat- en post-middeleeuwse huisplaatsen en een weg worden aangetroffen, is relatief groot doordat de vorm van het

³⁰ Literatuur: Gorissen 1956, 67–68; Thanos 2002.

aangrenzende dijkvak sinds het midden van de 16^e eeuw min of meer ongewijzigd is gebleven en er dus weinig graafwerk of verspoeling heeft plaatsgevonden.

N-07 Park Waayenstein

Status: terrein van zeer hoge archeologische waarde (waarde 3)

Omschrijving

Het terrein omvat vindplaatsen uit diverse perioden en van uiteenlopende aard. Ze zijn ontdekt door archeologisch adviesbureau RAAP, in het kader van de inrichting van de Waalsprong. Het terrein wordt gedomineerd door een nederzetting uit de Romeinse tijd. Nadat deze door RAAP was gedetecteerd (vindplaats 65) heeft Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen in 2002 en 2008 een aantal proefsleuven over het terrein aangelegd. Dit leverde onder meer een volledige boerderijplattegrond van inheems-Romeins karakter op. In de zuidelijke marge van deze nederzetting kwam bovendien onverwacht de plattegrond van een 12-palige schuur of ander bijgebouw uit de vroege ijzertijd aan het licht.³¹

Archeologisch belang van het terrein

De verwachting is dat het zuidelijker aangetroffen bijgebouw uit de vroege ijzertijd een nederzetting markeert waarvan meerdere sporen op hetzelfde terrein te vinden zijn.

Van de inheems-Romeinse nederzetting die met behulp van proefsleuven aangetoond is, ligt het grootste deel nog onaangeroerd in de bodem. Een elementaire vraag is in welke periode deze nederzetting bestond. Aldus zou bepaald kunnen worden of het crematiegrafveld dat 400 m noordelijker is opgegraven, de laatste rustplaats van de bewoners vormde. Dit grafveld, dat in 2003 door Bureau Archeologie en Monumenten van de gemeente Nijmegen is onderzocht, herbergde relatief veel graven uit de periode rond 200 na Chr. Daaronder zijn er enkele die opvallen door bijgiften die we mogen toeschrijven aan een verregaande mate van romanisering (bronzen kaarsenstandaard, huidschrapper, glazen spiegeltje bv.), terwijl bepaalde sieraden souvenirs lijken te zijn van Bataafse soldaten die in Oost-Europees gebied gelegerd zijn geweest. Indien dit grafveld bij de hier bedoelde inheemse nederzetting hoorde, dan heeft de sterke mate van romanisering die uit het grafveld spreekt, wellicht equivalenten in de nederzetting. Daarbij gaat de aandacht in eerste instantie uit naar de vormgeving van de gebouwen. Het grootschalige onderzoek van een nederzetting met bijbehorend grafveld op ruim 500 m noordwestelijk (RAAP-vindplaats 8) heeft in dit opzicht een grote discrepantie laten zien tussen: tegenover een toenemende mate van persoonlijke romanisatie die uit de artefacten spreekt (kleding, opsmuk, alfabetisering) stond een opmerkelijk traditionele boerderijbouw.

Aanvulling

Na uitvoering van het bovengenoemde proefsleuvenonderzoek in 2008 is daarover ook een rapport uitgebracht.³² Een beperkt proefsleuvenonderzoek aan de oostzijde van het terrein in 2010 heeft nog enkele grondsporen en vondsten uit de Romeinse tijd opgeleverd.³³ In 2011 is bovendien nog een waarneming gedaan die mogelijk een wegtracé met bermgreppels indiceert, met een vroegste datering in de Romeinse tijd. Deze vondst is aanleiding geweest om oostelijk hiervan twee zones voor nader onderzoek aan te wijzen (ABAK-terrein(en) 43).

N-19 Koudenhoek-west

Status: terrein met een archeologisch belang (waarde 2)

Omschrijving

Bij het vooronderzoek van archeologisch adviesbureau RAAP in het kader van de inrichting van de Waalsprong zijn aan het oppervlak van dit terrein verscheidene fragmenten van aardewerk uit de ijzertijd aangetroffen.

Archeologisch belang van het terrein

Oppervlaktevondsten van artefacten uit de ijzertijd kunnen er in dit gebied op duiden op dat direct onder de bouwvoor (30 cm) grondsporen uit die periode aanwezig zijn. Dit

³¹ Literatuur: Boemaars/Schuurman 2007, vindplaats 65; Haarhuis 1996, vindplaats 28; Heunks 2001, vindplaats 65.

³² Hemminga 2011, vindplaats 28.

³³ Daniël 2012.

is onder meer gebleken op RAAP-vindplaats 8, op 1 km noordwestelijk van dit terrein. Daar zijn – tussen overblijfselen uit andere perioden – dicht onder het oppervlak een boerderijplattegrond en crematiegraven uit de 4^e–3^e eeuw v.Chr. aangetroffen (ijzertijd). Op het onderhavige terrein zou een volgende nederzetting of een activiteitenplaats van een andere aard kunnen liggen.

Aanvulling

Op terrein N-19 is in eerste instantie alleen vindplaats 29 ontdekt, toen in 1995 tijdens een oppervlaktekartering zes potscherven van handgevormd aardewerk werden gevonden.³⁴ In 2011 is hier een proefsleuvenonderzoek van beperkte omvang uitgevoerd.³⁵ De enkele vondsten en sporen, waaronder een stakenrij, geven geen uitsluitsel over de aard en datering van de activiteiten hier. In het zuidelijk aangrenzende gedeelte is bij proefsleuvenonderzoek in 2013 nauwelijks meer bekend geworden van deze vindplaats.

Het laatstgenoemde onderzoek had vooral ten doel om meer informatie te verkrijgen omtrent het grafveld uit de Romeinse tijd dat in 2011 was ontdekt bij de aanleg van het wegcunet van de dienstweg van MNO/Vervat, een flankerende sloot en een kabelsleuf aan de zuidzijde van het terrein (vindplaats 117). In totaal zijn op dit terreindeel acht crematiegraven aangetroffen, waarvan een enkel omgeven door een kringgreppel.³⁶ Er zijn ook enkele diepe greppels vastgelegd waarvan niet duidelijk is of ze bij het grafveld horen. Waarschijnlijk zet het grafveld zich niet verder noordelijk voort, maar wel in zuidelijke richting, binnen plangebied Broodkorf. Dit is aanleiding geweest om terrein N-19 de huidige omvang te geven. Het is echter niet bekend of daarmee ook het gehele zuidelijke deel van het grafveld gedekt wordt.

N-20 Koudenhoek-oost

Status: terrein met een archeologisch belang (waarde 2)

Omschrijving

Bij het vooronderzoek van archeologisch adviesbureau RAAP in het kader van de inrichting van de Waalsprong zijn op dit terrein bij boringen archeologische resten aangetroffen in en bij de vulling van een restgeul. De vondstdiepte en de combinatie van houtskool, gebrande leem en enkele aardewerkfragmenten doen een datering in de bronstijd of ijzertijd vermoeden. De aard van het complex is echter niet duidelijk.³⁷

Archeologisch belang van het terrein

Allereerst mag gewezen worden op enige overeenkomst met RAAP-vindplaats 27, op 1 km noordwestelijk van dit terrein. Dit geldt zowel voor het vondstenspectrum als de landschappelijke situatie. Die vindplaats wordt beschouwd als een kleine cultusplaats aan de oever van een restgeul, waar ook enkele offergaven zijn aangetroffen (bronzen dolklemmet, maalsteen).

Alleen al de mogelijkheid dat het terrein een cultusplaats herbergt, maakt het tot een potentieel waardevolle locatie, aangezien herkenbare activiteitenplaatsen van deze aard in Noordwest-Europa uiterst zeldzaam zijn, zeker in de bronstijd.

Aanvulling

RAAP-vindplaats 64 is als zodanig onderscheiden nadat bij enkele boringen op een diepte van ca. 70 tot 105 cm onder maaiveld archeologische resten waren gevonden in en nabij een smalle noordoost–zuidwest gerichte restgeul.³⁸ Het betreft een laag met enige deeltjes houtskool en twee kleine fragmenten handgevormd aardewerk, waarschijnlijk uit de late prehistorie. Buiten de restgeulvulling is bij één van de boringen een brokje verbrande leem waargenomen.

Recentelijk uitgevoerd proefsleuvenonderzoek op het noordoostelijke deel van de vindplaats heeft aangetoond dat zich in de ondergrond op het hoger gelegen deel van het terrein enkele antropogene nederzettingen(?)sporen bevinden, zoals kuilen en paalsporen.³⁹ Geen van de grondsporen heeft daterend vondstmateriaal opgeleverd. Gezien de spreiding van de grondsporen wordt er echter rekening mee gehouden dat zich in het zuidwestelijke deel van de vindplaats nog ruimschoots (nederzettingen)sporen bevinden.

34 Haarhuis 1995, 64–65.

35 Daniël 2011 (BAMN-project Nlz3).

36 Daniël 2015.

37 Literatuur: Van den Broeke 2002a, 20 (vindplaats 27); Heunks 2001, vindplaats 64.

38 Heunks 2001, 23–27, 42.

39 Tunker 2013.

Status: terrein met een archeologisch belang (waarde 2)

Aanvulling

De omschrijving van het terrein en van het archeologische belang ontbreekt nog. Op basis van de beschikbare documentatie⁴⁰ en persoonlijke mededelingen⁴¹ is evenwel het volgende aan te geven. Bij waarnemingen tijdens de aanleg van een dienstweg voor de afvoer van grond uit de plassen van De Waaijer werden in 2011 nabij de Oosterhoutsedijk op ca. 0,5–0,7 m onder maaiveld in kleigrond twee evenwijdig gelegen donkergekleurde, grindrijke baantjes vastgesteld, met een tussenruimte van ca. 6–7 m (Waaiprong-vindplaats nr. 116). Zowel de grindrijke stroken als de zone daartussen bevatten diverse vondsten van Romeinse datum en slechts een enkele jongere vondst. Waarschijnlijk betreft het hier een wegtracé met bermsloten/-greppels. Het grind (en het vondstmateriaal) kan onder meer zijn afgezet bij een dijkdoorbraak, met name die van 1809 en/of 1820.⁴² Het grind op het tussengelegen wegdek kan nadien verploegd zijn. Op de gedetailleerde verpondingskaart uit 1810 is op deze plek echter geen weg weergegeven. Wel mag hier gewezen worden op de westelijke zijtak van de Zaligestraat die op de kaart van Jacob van Deventer te zien is en waarvan het verdere verloop niet bekend is, maar wel ongeveer in het verlengde ligt van de aangetroffen sporen. Het kaartbeeld wekt zelfs de indruk dat de Zaligestraat een zijtak van deze weg is.

Een andere mogelijke verklaring voor de aanwezigheid van het grind is dat dit oorspronkelijk doelbewust is gedeponeed als wegdek, terwijl een deel daarvan in de belendende greppels is terechtgekomen – en na verploeging van het wegdek als enige is overgebleven. Gezien het vondstmateriaal zou een dergelijke weg dan al in de Romeinse tijd kunnen zijn aangelegd.

De plaats van ontdekking (vindplaats 116) ligt feitelijk binnen ABAK-terrein N-07. De twee terreinen die op de ABAK als N-43 zijn geregistreerd hebben deze status gekregen om, indien noodzakelijk door dreigende bodemverstoring, nader onderzoek te kunnen doen naar het verloop van bovengenoemde grondsporen, in de vorm van archeologische begeleiding dan wel proefsleuven.⁴³

N-44 Koudenhoek-noord

Status: terrein van zeer hoge archeologische waarde (waarde 3)

Dit terrein valt feitelijk net buiten het plangebied, maar wordt hier behandeld omdat de daar gelegen vindplaats 118 zich verder naar het zuidoosten kan uitstrekken.

Aanvulling

De omschrijving van het terrein en van het archeologisch belang ontbreekt nog. Op basis van de beschikbare documentatie⁴⁴ is evenwel het volgende aan te geven.

In de zone waar na de ontdekking van de vindplaats een scheidingsinstallatie voor het sediment uit de plassen is gebouwd, is een langgerekte NNW–ZZO georiënteerde steenstrooiing aangetroffen met een zeer globale afmeting van 20×180 m (vindplaats 118). De steenstrooiing bestaat voornamelijk uit tientallen gebroken stenen en rolstenen met daartussen drie scherven van handgevormd aardewerk. Wellicht mag deze steenconcentratie als een verharding worden beschouwd; opvallend is namelijk dat de steenstrooiing op dezelfde lijn ligt als een reeds bekend, meer noordwestelijk gelegen steenstrooiing, die een (verploegde) routeverharding geweest kan zijn (vindplaats 111).⁴⁵ Deze is in de vroege ijzertijd gedateerd, op basis van een associatie met overwegend aardewerk uit deze periode.

Gezien de vondst van slechts enkele scherven van handgevormd aardewerk op vindplaats 118 is het onduidelijk in welke periode de steenstrooiing geplaatst moet worden. Naar analogie van de hierboven genoemde steenconcentratie ligt echter een datering in de vroege ijzertijd vooralsnog het meest voor de hand.⁴⁶

5.3 Voorgeschreven maatregelen

De hierboven omschreven terreinen bezitten de waarden 3 en 2. Tenzij op basis van archeologisch onderzoek of anderszins is aangetoond is dat er geen archeologische

⁴⁰ Projectmap Od12 van Bureau Leefomgevingskwaliteit/Archeologie. De waarnemingen vormen in feite onderdeel van project Nlz9, inhoudende de (nog lopende) archeologische begeleiding van de plasaanleg in De Waaijer.

⁴¹ Van voormalig gemeentelijk beleidsarcheoloog M. Smit.

⁴² Op de nabijgelegen vindplaats 65 is ruimschoots grind in overslaggrond aangetroffen (project Od2). Het vondstmateriaal uit de Romeinse tijd zou uit een inmiddels verspoelde nederzetting afkomstig kunnen zijn.

⁴³ Bij de aanleg van de Italiëstraat is archeologische begeleiding verricht. De waarnemingsmogelijkheden bleken hier echter niet optimaal (pers. med. K. Brok).

⁴⁴ Zie met name Daniël 2015.

⁴⁵ Van den Broeke 2013, structuur 2.

⁴⁶ Tijdens archeologische begeleiding van de munitieaanleg op een deel van het terrein in 2011 zijn slechts twee vondsten aangetroffen, te weten een bijblad en een sleutel (Daniël 2013a).

waarden (meer) aanwezig zijn, gelden daarvoor op basis van het Facetbestemmingsplan Archeologie van de gemeente Nijmegen maatregelen indien de bodem tot meer dan 30 cm diepte verstoord wordt. Ze houden globaal het volgende in:

Waarde 3: terreinen van zeer grote archeologische waarde

Van deze terreinen staat het vast dat zich archeologische resten in de bodem bevinden. Daarom dient in alle gevallen waarbij de grond wordt verstoord en behoud of inpassing van de archeologische waarden (behoud in situ) niet mogelijk is, archeologisch onderzoek plaats te vinden indien de ingrepen in de bodem een oppervlak beslaan van meer dan 50 m².

Waarde 2: terreinen met een hoge archeologische verwachting

Deze terreinen onderscheiden zich vanwege een hoge tot zeer hoge verwachting op het aantreffen van archeologische resten. In alle gevallen waarbij de grond wordt verstoord en behoud of inpassing van de archeologische waarden (behoud in situ) niet mogelijk is, dient archeologisch onderzoek plaats te vinden indien de ingrepen in de bodem een oppervlak beslaan van meer dan 100 m².

Aan het overige deel van het plangebied is de waarde 1 toegekend.

Waarde 1: zone met lage, middelhoge archeologische of onbekende verwachting

In deze zone is nog [nagenoeg] geen onderzoek gedaan en is het onbekend waar archeologische resten zich kunnen voordoen. De archeologische verwachting voor deze gebieden is laag tot middelhoog te noemen, maar dat betekent niet dat er geen relevante archeologische sporen, met name uit de prehistorie en Romeinse tijd, kunnen worden aangetroffen. Daarom dient er bij bodemingrepen die een oppervlak van 2500 m² of groter betreffen ten minste een archeologisch vooronderzoek te worden uitgevoerd.

5.4 Uitgevoerd onderzoek en waarnemingen in gebied met waarde 1

Dat ook voor het ABAK-gebied met waarde 1 verwachtingen bestaan, is onder meer het resultaat van al uitgevoerd onderzoek en waarnemingen, bijvoorbeeld gedaan bij begeleiding van grondwerk zoals sloop en munitieruiming (zie fig. 16 en tabel 1). Voor zover het niet om kleinschalige begeleidingen met gering resultaat gaat, wordt hierna een beknopt overzicht per geval gegeven.

Project Cl1 (vindplaats 74)

Op dit terrein is in 2006 door RAAP een eerste inventarisatie uitgevoerd door middel van een booronderzoek.⁴⁷ Hierbij is op een diepte van 60 tot 80 centimeter onder maaiveld een vieze grijze laag met houtskool aangeboord. Dateerbaar vondstmateriaal is tijdens de inventarisatie niet aangetroffen. De aard van de vindplaats – waaraan het nummer 74 uit de Waalsprong-reeks is toegekend – kon aan de hand van de boorresultaten niet worden vastgesteld.

In 2008 is op de vindplaats door BAMN een proefsleuf aangelegd met het oog op de toekomstige grondwerkzaamheden in het kader van de inrichting van de Waalsprong.⁴⁸ Bij het aanleggen van de werkput is onder de recente bouwvoor een dik pakket verstoord grond aangetroffen, bestaande uit grof geel zand met daarin brokken grijze humeuze klei (fig. 12). De bodem was tot ongeveer een meter diepte geheel geroerd. Het weinige aangetroffen vondstmateriaal is uitsluitend afkomstig uit de bouwvoor, bovenop het verstoord pakket.

De precieze achtergrond van de zandbanen op het terrein is niet duidelijk. Mogelijk heeft men hier zand in de ondergrond gebracht en dit pakket afgedekt met klei, ten behoeve van de land- of tuinbouw. Dit fenomeen is al op diverse plaatsen in de Waalsprong waargenomen.

Aangezien op het terrein niet voldoende archeologisch relevante overblijfselen werden gevonden om een vervolg te rechtvaardigen, is verder onderzoek achterwege gebleven.

47 Boemaars/Schuurman 2007.

48 Project Cl1 (Daniël 2010). Inder tijd is aan deze singel abusievelijk de naam Graaf Allardsingel gegeven i.p.v. Graaf Alardsingel (zie <http://www.gaypnt.demon.nl/straatnamen/G.html>). De foutieve naam heeft ook zijn weg gevonden naar de titel van het bedoelde rapport.

Project Nga1

In 2010 heeft bij de aanleg van het oostelijke deel van het wegcunet van de Graaf Alardsingel en een milieusanering ter plaatse van een aftakking van dat cunet een archeologische begeleiding plaatsgevonden vanuit BAMN.⁴⁹ Vervolgens is in april 2011 het uitgraven van twee bouwputten ten behoeve van het Citadel College eveneens archeologisch begeleid.

In 2006 was in het plangebied al een karterend onderzoek uitgevoerd door middel van boringen,⁵⁰ maar daarbij zijn geen archeologische indicatoren aangetroffen.

De archeologische begeleiding heeft aan grondsporen alleen een ondateerbare greppel opgeleverd, die zich aftekende op ca. 1 m onder maaiveld. De begeleiding heeft echter wél een aanzienlijke hoeveelheid (461) vondsten opgeleverd. Het materiaal is uitsluitend afkomstig uit de recente bouwvoor. Met name in de westelijke zone van het onderzochte cunetdeel zijn diverse vondsten aangetroffen. Metaal vormt de grootste materiaalcategorie (366 stuks, naast 60 munten). Het aangetroffen vondstmateriaal stamt uit de late prehistorie tot en met de nieuwe tijd, met name uit de laatste eeuwen. Opvallend is evenwel de relatief grote component aan metalen objecten uit de vroege middeleeuwen, waaronder enkele mantelspelden. Het is nog niet duidelijk in welke context deze vondsten geplaatst moeten worden.

Het onderzoeksgebied bevindt zich in een – wat het archeologische bodemarchief betreft – relatief onbekende zone binnen de Waalsprong. Mede omdat de ontgravingsdiepte in de meeste putten slechts gering geweest is, maar er op het terrein wel relatief veel vondstmateriaal uit voornamelijk de vroege middeleeuwen is gevonden en in de nabije omgeving meer vindplaatsen uit deze periode aanwezig zijn, is geadviseerd om voorafgaand aan toekomstige bodemingrepen elders op het terrein en op de aangrenzende percelen archeologisch onderzoek te verrichten. De kans is groot dat in de buurt een bewoningskern uit deze periode aanwezig is.

Project Gf3

In 2003 is op het perceel net ten noordoosten van de onderzoekslocatie van project Cl1 (vindplaats 74) bij begeleiding van munitieaanering een waarneming gedaan door BAMN.⁵¹ Daarbij zijn de funderingen van twee subrecente gebouwen aangetroffen, alsmede de restanten van een beerput en drie waterputten, eveneens subrecent, alle behorend tot een in 1973 afgebrand café. Ook is een aantal recente dierengraven gevonden. Verder zijn in de ondergrond recente zandbanen (verstoringen) vastgesteld tot een diepte van 80–100 cm.

Project Od12

Zie ABAK-terrein N-07

Project Std5

In 2011 is een archeologische begeleiding uitgevoerd bij de graafwerkzaamheden in het tracé van de oprit en toegangswegen naar de nieuwe verkeersbrug (De Oversteek), alsook in de omgeving daarvan.⁵² Daar speelde de begeleiding zich onder meer af bij het uitgraven van het tracé van de bouwweg naar de Oosterhoutsedijk en de uiterwaarden. Obstaten in en naast dat tracé waren de opstallen van het tuinbouwbedrijf op perceel Oosterhoutsedijk 92, ter plekke van de vroegere herberg Het Hof van Holland. Deze sloop is slechts extensief begeleid.⁵³

De bouwweg is niet meer dan 40 cm diep uitgraven, wat met enkele vrij recente vondsten gepaard ging. In het tracé van de oprit naar de Stadsbrug is de bovengrond in eerste instantie verwijderd tot net in de overslaggrond. Dit leverde veel schrootmateriaal van bommen op, naast kogelpunten, 2 cm-granaten, een paar mesjes, een Napoleontische uniformknoop en enkele musketkogels. Vervolgens is tot maximaal 1,0 m verdiept. Op 0,8 m –mv is een greppel waargenomen met daarin laat-middeleeuws aardewerk. In de omgeving is nog ander aardewerk uit diezelfde en andere perioden aangetroffen, evenals munten en andere metaalvondsten, die voornamelijk uit de 17^e–20^e eeuw dateren.

49 Daniël 2013b.

50 Boemaars/Schuurman 2007.

51 Daniël 2010, 7 en documentatie BLAN (project Gf3; Archis WNG-nr. 47107).

52 Harmsen 2013.

53 Project Od11. Zie Harmsen 2013, figuur 10.

6 ARCHEOLOGISCHE VERWACHTINGEN

In zijn algemeenheid kunnen in het plangebied nederzettingssporen, begravingen en andere overblijfselen uit de periode vanaf ongeveer 1800 voor Chr. (midden-bronstijd) tot heden verwacht worden. Met de nieuwe inzichten betreffende de loop van de stroomgordels binnen het plangebied (zie hoofdstuk 2) is de kans op nederzettingssporen en begravingen in de zuidelijke helft daarvan evenwel gering te noemen. Daar staat tegenover dat juist watervoerende (rest)geulen met name in de bronstijd, maar ook nog in latere perioden, opgezocht werden voor het deponeren van kostbaarheden, vermoedelijk offergaven. De vondst van twee bronzen spelden en een versierde speerpunt langs de Verburgtskolk bij Oosterhout⁵⁴ en van diverse bronzen speerpunten en andere voorwerpen uit natte contexten in Nijmegen-Noord⁵⁵ mag hier als voorbeeld worden gesteld.

Andere overblijfselen die juist in de zuidelijke zone kunnen liggen, zijn allerhande sporen van militaire activiteit als gevolg van de 'aantrekkingskracht' die de nog iets zuidelijker gelegen vesting Knodsenburg vanaf 1585 had. Het in 1863 voltooide Fort Beneden-Lent, gelegen in de kern van de nieuwe buurt Hof van Holland, is alleen in september 1944, aan het eind van de Tweede Wereldoorlog, strijdtonel geweest.

Meer specifiek kan uit de gegevens van de ABAK-terreinen (zie hoofdstuk 5) het volgende afgeleid worden:

N-01. Afgaand op de kaart van Jacob van Deventer uit 1557 kunnen in de kleine strook die binnen het te ontwikkelen deel van Hof van Holland valt, restanten van een boerderij aanwezig zijn, tegen de binnenzijde van (en onder?) de Oosterhoutsedijk.

N-02. Op basis van de kaart van Jacob van Deventer uit 1557 kunnen aan beide zijden van Fort Beneden-Lent restanten van boerderijen worden verwacht, tegen de binnenzijde van (en onder?) de Oosterhoutsedijk. Ten NW van het fort zijn bovendien vondsten uit de late bronstijd te verwachten. Het is niet duidelijk of de al op vindplaats 109 geborgen vondsten hier uit de ondergrond afkomstig zijn, of verplaatst zijn vanaf een andere locatie. In het eerste geval zijn daarbij nederzettingssporen te veronderstellen.

Aan de ZO-zijde van het fort kan mogelijk de opbouw en daarmee de ouderdom van de Zaligestraat bepaald worden. Bovendien kunnen daar schuttersputten van na de geallieerde Waal-oversteek van 20 september 1944 aanwezig zijn (zie hoofdstuk 7).

N-07. De verwachtingen voor het deel van terrein N-07 dat binnen het plangebied valt, mogen in de eerste plaats gebaseerd worden op de resultaten van de enkele proefsleuf van project Od4.⁵⁶ In de N-Z gerichte, bijna opgevolde restgeul die het vastgestelde nederzettingsterrein uit de Romeinse tijd aan de oostzijde flankiert is op ruim 1,0 m onder maaiveld een drietal N-Z gerichte greppels ontdekt die de feitelijke nederzettingbegrenzing kunnen voorstellen. De westelijk hiervan gelegen plattegronden van een 4-palige en een 9-palige spieker kunnen op basis van hun oriëntatie vooralsnog tot dezelfde inheems-Romeinse nederzetting gerekend worden. De aanwezigheid van twee vondstniveaus ter plekke, alsook de vastgestelde 12-palige spieker uit de vroege ijzertijd verder westelijk op het terrein (project Od2), houden de mogelijkheid van een vroegere datering open. Soortgelijke grondsporen en vondsten mogen verwacht worden op het binnen het plangebied gelegen terreindeel, en mogelijk ook nog verder oostelijk en zuidelijk daarvan.

Een tweede element wordt gevormd door de ongeveer OZO-WNW gerichte grindrijke baantjes die de bermgreppels van een weg kunnen voorstellen, met een vroegst mogelijke datering in de Romeinse tijd (vindplaats 116 in fig. 3; zie ook ABAK-terrein(en) 43). De desbetreffende waarneming is gedaan in het tracé van de dienstweg die het plangebied aan de NW-zijde begrenst, nabij de Oosterhoutsedijk. Dat betekent dat deze grondsporen zich direct aansluitend binnen het plangebied zullen voortzetten, (in eerste instantie) in OZO-WNW richting, en niet alleen op terrein N-07 maar ook verder oostwaarts. Het is denkbaar dat het gaat om het tracé dat op de kaart van Jacob van Deventer aansluit op de Zaligestraat en vervolgens op de hoofdweg die in het begin van de 17e eeuw plaatsmaakte voor de Grift (fig. 7 en 8).

54 Ruyten 1989, 14; Fontijn 2003, fig. 6.11, 8.17:1 en 8.18.

55 Van den Broeke 2004.

56 Voorlopige conclusies op basis van documentatie BLAN.

N-19. Van het grafveld met crematiegraven uit de Romeinse tijd dat net ten noorden van de grens van het plangebied is ontdekt, mag aangenomen worden dat het zich in zuidelijke richting voortzet. Het is niet zeker dat de grenzen van het grafveld binnen terrein N-19 liggen, omdat inheemse grafvelden uit de Romeinse tijd tientallen tot honderden graven kunnen omvatten en er op terrein N-19 tot op heden – ten noorden van de plangebiedgrens – acht zijn aangetroffen.⁵⁷

N-20. Hoewel de resultaten van het uitgevoerde proefsleuvenonderzoek op het noordoostelijke deel van het terrein beperkt zijn, wordt er – gezien de spreiding van de grondsporen – rekening mee gehouden dat zich in het zuidwestelijke deel van de vindplaats nog ruimschoots (nederzettings)sporen bevinden. Bovendien is het denkbaar dat de langwerpige steenstrooiing (routeverharding?) van terrein N-44 zich nog tot hier uitstrekt.

N-43. Onder meer in de twee stroken die als terrein N-43 zijn aangemerkt, kan het vermoede wegtracé liggen waarvan de eerste sporen zijn waargenomen op terrein N-07 (zie aldaar).

N-44. Hoewel dit terrein met vindplaats 118 zich iets ten noorden van het plangebied bevindt, is de verwachting dat de langgerekte NNW-ZZO georiënteerde, vermoedelijk laat-prehistorische steenstrooiing, zich nog verder zuidoostwaarts uitstrekt, tot op kadastraal perceel NMG00, sectie F, nr. 39. Eventueel is nog een verdere voortzetting op ABAK-terrein N-20 te verwachten.

7 ADVIEZEN EN AANDACHTSPUNTEN

Voor de in hoofdstuk 5 genoemde ABAK-terreinen zijn de archeologische maatregelen in geval van bodemverstoring die een oppervlak van 50 m² (waarde 3) of 100 m² (waarde 2) te boven gaan nog niet gespecificeerd. Hier wordt op basis van de bekende gegevens geadviseerd om in geval van bodemverstoring op elk van de genoemde terreinen in eerste instantie over te gaan tot het aanleggen van een of meer proefsleuven, aangezien booronderzoek vrijwel overal al heeft plaatsgevonden, en ongeschikt is voor het vaststellen van grafvelden. Daarop kan eventueel een opgraving volgen.

Uit de gegevens in hoofdstuk 5 valt te concluderen dat ook vrij specifieke archeologische verwachtingen bestaan voor sommige plangebiedsdelen buiten de ABAK-terreinen (waarde 1). Dat geldt voor de volgende zones:

- rond het oostelijke deel van de Graaf Alardsingel, op en rond (het zuidoostelijkste) terrein N-43 (zie par. 5.4, project Ng1);
- tussen de terreinen N-07 en N-43, alsook zuidoostelijk van N-43 (zie terreinbeschrijvingen N-07 en N-43);
- zuidoostelijk van N-19 (zie terreinbeschrijving N-19)
- zuidoostelijk van N-44 (zie terreinbeschrijving N-44)

Daarom wordt geadviseerd om bij bodemverstoring (met een oppervlak van minimaal 2500 m²) in die zones archeologisch onderzoek in de vorm van proefsleuven en eventueel opgravingen te laten uitvoeren. Dit is met name van toepassing wanneer bijvoorbeeld voor het aansluitende ABAK-terrein mitigerende maatregelen genomen worden die er toe leiden dat de werkelijke omvang van vindplaatsen onduidelijk blijft.

Indien de terreinen N-07 en/of N-43 inderdaad een wegtracé omvatten, dan wordt geadviseerd om van daaraf tevens proefsleuven in zuid(west)elijke richting te trekken, om daarmee vast te kunnen stellen of, en zo ja wanneer, deze weg een relatie had met de recentelijk ontdekte geul die ongeveer O–W door het plangebied loopt (zie hoofdstuk 2).

Meer gericht kan, indien opportuun geacht,⁵⁸ onderzoek gedaan worden naar de (inhoud van) de tientallen schuttersputten en enkele stellingen die te verwachten zijn op kadastraal perceel NMG00, sectie F, nr. 191, direct zuidoostelijk van Fort Beneden-Lent, deels nog binnen ABAK-terrein N-02.⁵⁹ Op grond van een RAF-luchtfoto van 2 oktober 1944 – vergeleken met een luchtfoto van 19 september 1944 – zijn deze militaire elementen toe te schrijven aan de nasleep van de geallieerde Waal-oversteek van 20 september 1944. Na zware verliezen door toedoen van de Duitse bezetting van het fort werd toch zowel de spoorbrug als de verkeersbrug over de Waal ingenomen.

Bovengenoemde zones, die elkaar deels overlappen, zijn in figuur 17 weergegeven. Voor andere zones met waarde 1 kan veelal als primaire maatregel met archeologische begeleiding worden volstaan, mits er gelegenheid is om vervolgens tot intensiever onderzoek over te gaan. Hierbij wordt in het bijzonder gedacht aan de ontdekking van individuele begravingen dan wel grafvelden.

Tevens mag een vervolg gegeven worden aan archeologische begeleiding indien daarmee (buiten terrein N-02) meer inzicht verkregen kan worden in de geschiedenis van de Zaligestraat, die al voorkomt op de kaart van Jacob van Deventer uit 1557 en waarvoor ook wel een Romeinse ouderdom is geopperd (zie terrein N-02).

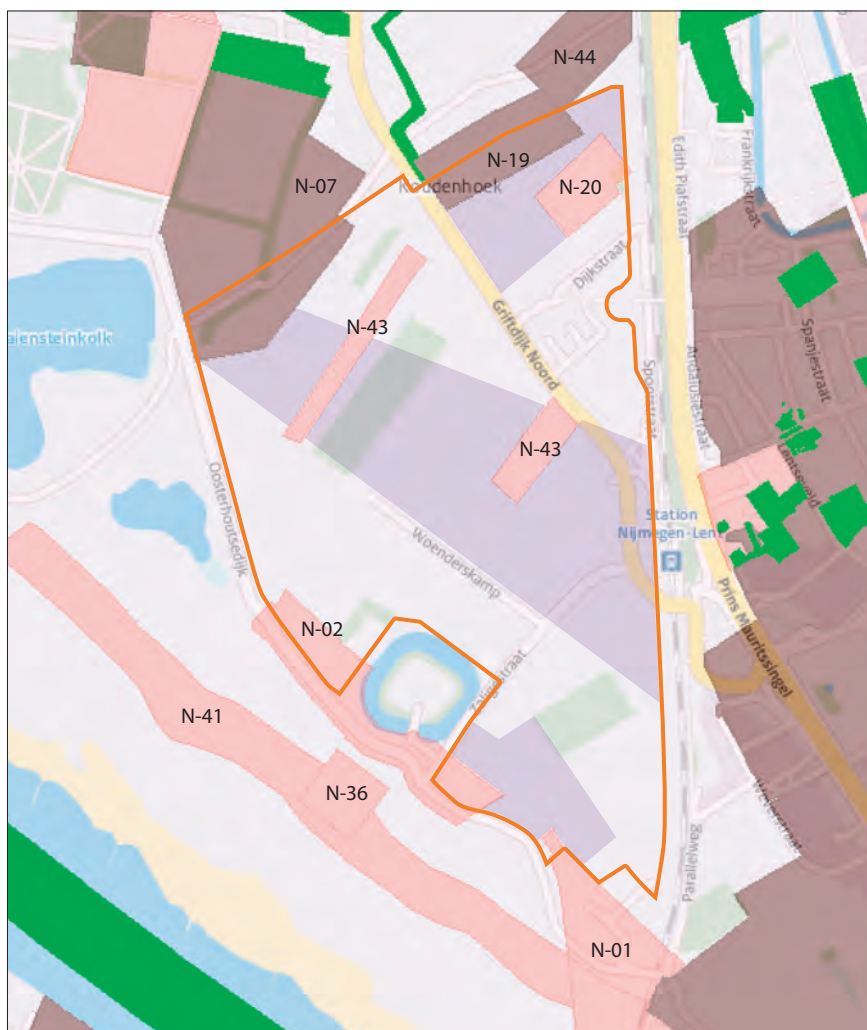
Een soortgelijke maatregel en vraagstelling verdient de zone direct ter weerszijden van de Griftdijk Noord, indien daar restanten van de oorspronkelijke hoofdweg getraceerd worden waarvan het zuidelijke deel op de kaart van Van Deventer is weergegeven. Daarbij mag met name de vraag gesteld worden of hier oorspronkelijk een Romeinse (hoofd)weg heeft gelopen, aangezien er nog geen spoor is van het veronderstelde tracé van Nijmegen naar Elst. Vanuit dat oogpunt verdienen zelfs alle graafwerkzaamheden nabij de Griftdijk een vorm van begeleiding, met daarbij speciale aandacht voor bermgreppels, zones met ‘vuile’ lagen en grindspreidingen.⁶⁰

Een andere locatie die nog aandacht verdient, is de vroegere standplaats van herberg Het Hof van Holland (zie par. 5.4, project Std5). De voorgeschiedenis ervan is slecht

⁵⁸ Vgl. Franzen 2014.

⁵⁹ Indien deze door munitieruiming zijn aangetast, moeten ze echter als recente verstoringen beschouwd worden.

⁶⁰ Vgl. Hoegen/Willemsse 2006.

Figuur 17. Uitsnede van de gemeentelijke Archeologische Beleidskaart (ABAK) in combinatie met aandachtsgebieden (lichtpaars). Topografische situatie ca. 2010. JFG/RM

bekend, terwijl dit etablissement als een van de weinige bij naam genoemde gebouwen binnen het plangebied voorkomt in de Hottinger-atlas uit 1783 (fig. 8). Op deze plaats kunnen bovendien verscheidene relictten van de Franse revolutionaire troepen verwacht worden die hier een decennium later huishielden.⁶¹ Omdat er op deze locatie, onder de huidige oprit naar de verkeersbrug De Oversteek, geen werkzaamheden in het kader van de inrichting van het plangebied te verwachten zijn, wordt geadviseerd om ABAK-terrein N-02 naar het NW uit te breiden. De begrenzing daarvan zou na diepgaander bureauonderzoek kunnen worden bepaald.

⁶¹ Vgl. <http://www.noviomagus.nl/Lent/014.htm>

LITERATUUR

Berendsen, H.J.A./E. Stouthamer 2001: *Palaeogeographic development of the Rhine-Meuse delta, The Netherlands*, Assen.

Boemaars, N.M.J.E./E.I. Schuurman 2007: *De Waalsprong, gemeente Nijmegen; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek, fase 12*, Amsterdam (RAAP-rapport, 1481).

Bosman, A.V.A.J./K.A.H.W. Leenders/H.S.M. van der Beek 2004: *Projectnota/MER Dijkteruglegging Lent – Achtergronddocument Cultuurhistorie en Archeologie – Bijlagen* (concept 2.0), Nijmegen.

Broeke, P.W. van den, 2002a: *Vindplaatsen in vogelvlucht – Beknopt overzicht van het archeologische onderzoek in de Waalsprong 1996–2001*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 1).

Broeke, P.W. van den, 2002b: *Van Mesolithicum tot Romeinse tijd in Nijmegen-Ressen – Archeologisch onderzoek in een persleidingtracé door het monument Zuiderveld-west*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 2).

Broeke, P.W. van den, 2004: *Rituelen in de Waalsprong*, Nijmegen (Ulpia Noviomagus, 9).

Broeke, P.W. van den, 2013: *Laat-prehistorische steenstructuren in Nijmegen-Noord. Archeologisch onderzoek op De Boel*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 34).

Broeke, P.W. van den/E.A.G. Ball 2012: Unveiling Bronze Age, Iron Age and native Roman communities in lower Nijmegen (the Netherlands) – Twelve years of excavations in a fluvial area, in: J. Bofinger/D. Krausse (red.), *Large-scale excavations in Europe: Fieldwork strategies and scientific outcome. Proceedings of the International Conference Esslingen am Neckar, Germany, 7th–8th October 2008*, Brussel (EAC Occasional Paper, 6), 65–83.

Broeke, P. van den/H. van Enckevort/J. Thijssen 2009: ‘De oeverbewoners noemen hem Vahalīs’ – De Waal bij Nijmegen in de Romeinse tijd, *Jaarboek Numaga* 56, 15–31.

Cohen, K.M./E. Stouthamer/H.J. Pierik/A.H. Geurts 2012: *Rhine–Meuse Delta Studies. Digital basemap for delta evolution and palaeogeography*, Utrecht.

Daniël, A.A.W.J., 2010: *Een proefsleuvenonderzoek aan de toekomstige Graaf Allardsingel te Nijmegen-Lent*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 55).

Daniël, A.A.W.J., 2011: *Proefsleuven in de Landschapszone te Nijmegen-Noord (3). Project Nlz3*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 99).

Daniël, A.A.W.J., 2012: *Een proefsleuvenonderzoek aan de Grifdijk Noord te Nijmegen-Noord (project Npw1)*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 113).

Daniël, A.A.W.J., 2013a: *Een archeologische begeleiding in de Landschapszone te Nijmegen-Noord. Projecten Exp1 en Exp2*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 130).

Daniël, A.A.W.J., 2013b: *Een archeologische begeleiding aan de Graaf Alardsingel te Nijmegen-Lent*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 131).

Daniël, A.A.W.J., 2015: *Crematiegraven uit de Romeinse tijd in de Landschapszone te Nijmegen-Noord. Projecten Nlz9 en Nlz13*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 196).

H. van Enckevort (red.), 2014: *Kleine verhalen. Archeologie van de Tweede Wereldoorlog in Nijmegen en omstreken*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 51).

Fontijn, D.R., 2003: *Sacrificial landscapes. Cultural biographies of persons, objects and 'natural' places in the Bronze Age of the southern Netherlands, c. 2300–600 BC*, Leiden (proefschrift; tevens *Analecta Praehistorica Leidensia* 33/34 [2001/2002]).

Franzen, P., 2014: De eerste slag is de halve strijd. Oorlogsarcheologie van niet bestaand tot onderdeel van beleid, *Westerheem* 63, 346–352.

Gorissen, F., 1956: *Stede-Atlas van Nijmegen*, Brugge.

Haarhuis, H.F.A., 1995: *De Waalsprong, gemeente Nijmegen: archeologisch onderzoek, fase A1*, Amsterdam (RAAP-rapport, 122).

Haarhuis, H.F.A., 1996: *Gemeente Nijmegen, de Waalsprong: archeologisch onderzoek, fase A/B, deel 2*, Amsterdam (RAAP-rapport, 175).

Haarhuis, H.F.A., 2002: *Gemeente Nijmegen, de Waalsprong: archeologisch onderzoek, fase A/B, deel 5 & 6*, Amsterdam (RAAP-rapport, 339).

Hag, L. ten, 2014: Sporen van de strijd op de Wylerberg, september 1944. Aanzet tot reconstructie van een militair landschap, *Westerheem* 63, 373–380.

Harmsen, C., 2013: *Plangebied Stadsbrug. Een archeologische begeleiding ten noorden en ten zuiden van de Waal*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 143).

Hemminga, M., 2011: *Proefsleuven in de Landschapszone te Nijmegen-Noord (1). Projecten Nlz1, Nlz2 en Nlz5*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 22).

Heunks, E., 2001: *De Waalsprong, Gemeente Nijmegen, archeologisch onderzoek, fase A/B, deel 9*, Amsterdam (RAAP-rapport, 736).

Heunks, E., 2014: Het landschap van het plangebied, in: P.W. van den Broeke, *Archeologisch onderzoek in plangebied Lentse Plas. Proefsleuven en begeleiding in de Landschapszone te Nijmegen-Noord*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 48), 17–24.

Heunks, E./F. van Hemmen, in voorb.: *Van oerstroombetal tot overslag, een uniek verhaal over menselijke overlevingsdynamiek in de delta. Een paleogeografische, paleo-ecologische en historisch-geografische analyse in relatie tot de bewoningsgeschiedenis van het projectgebied 'Dijkteruglegging Lent'* (werktitel), Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport).

Hoegen, R.D./N. Willemse 2006: *Reconstructie Grote Molenstraat, gemeente Overbetuwe; archeologisch vooronderzoek: een proefsleuvenonderzoek naar de Romeinse weg Elst-Driel*, Amsterdam (RAAP-rapport, 1383).

Huisman, D.J., 2012: Geochemisch en micromorfologisch onderzoek, in: C. van der Linde/J. van der Leije/M. Hemminga 2012: *Proefsleuven in het plangebied Laauwik te Nijmegen-Noord (1). Projecten Nla1–5*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Rapport 32), 83–91.

Huisman, D.J./J. Bouwmeester/G. de Lange/Th. van der Linden/G. Mauro/D. Ngan-Tillard/M. Groenendijk/T. de Ridder/C. van Rooijen/I. Roorda/D. Schmutzhart/R.

Stoevelaar 2011: *De invloed van bouwwerkzaamheden op archeologische vindplaatsen*, Amersfoort.

Jong, J. de, 2014: *Masterplan Hof van Holland – Broodkorf – Woenderskamp. Input vanuit cultuurhistorie*, Nijmegen (conceptrapport Bureau Archeologie e Monumenten).

Lodiers, S., 2008: *De oorsprong van de Waalsprong – Een paleo-geografische studie naar de genese van de Waalsprong vanaf het Laat Pleistoceen tot heden*, Utrecht (stagerapport MSc Fysische Geografie Universiteit Utrecht).

Mentink, G.J./J. van Os 1985: *Over-Betuwe: geschiedenis van een polderland (1327–1977)*, Zutphen.

Mulder, J.R./F. Spaan/J.G.C. de Wolf 2001: *In de ban van de Betuwse dijken, deel 2 Oosterhout. Een bodemkundig, historisch en archeologisch onderzoek naar de opbouw en ouderdom van de Waaldijk te Oosterhout (Over-Betuwe)*, Wageningen (Alterra-rapport, 311).

Ruyten, E.C.W.M. (red.), 1989: *Van Ostreholt tot Oosterhout – Geschiedenis van een Betuws dorp*, Oosterhout.

Thanos, C.S.I., 2002: *Gemeente Nijmegen, de Waalsprong; archeologisch onderzoek fase A/B, deel 7*, Amsterdam (RAAP-rapport, 472).

Tunker, B.C., 2013: *Proefsleuven in het tracé van de westelijke Parallelroute in Lent*, Nijmegen (Archeologische Berichten Nijmegen – Briefrapport 140).

Willems, W.J.H., 1986: *Romans and Batavians. A regional study in the Dutch Eastern River Area*, Amersfoort (dissertatie Universiteit van Amsterdam; tevens verschenen in *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 31 (1981) en 34 (1984)).

Willems, W./H. van Enckevort/J.K. Haalebos/J. Thijssen (red.), *Nijmegen – Geschiedenis van de oudste stad van Nederland, I: Prehistorie en oudheid*, Wormer.

Illustratieverantwoording

BAMN	Bureau Archeologie en Monumenten gemeente Nijmegen
GN	gemeente Nijmegen
JFG	Jean-François Gentenaar
JL	Jol Lohuis
NA	Nationaal Archief
RAAP	RAAP Archeologisch Adviesbureau
RM	Rob Mols

Uitgave

GEMEENTE

Nijmegen

Bureau Leefomgevingskwaliteit
Archeologie
Postbus 9105
6500 HG NIJMEGEN